

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการสำรวจองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย สามารถสรุปเป็นหัวข้อต่าง ๆ ได้ดังต่อไปนี้

1. ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองเชิงวัฒนธรรมของบวร์ดิเยอ
 - 1.1 ฐานคิดการวิเคราะห์แนวเศรษฐศาสตร์การเมือง
 - 1.2 ฐานคิดการวิเคราะห์ทางวัฒนธรรม
 - 1.3 ทฤษฎีว่าด้วยการปฏิบัติการ (Theory of Practice)
2. ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงชุมชนเกษตรกรรม
3. แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาเกษตรทางเลือก
4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองเชิงวัฒนธรรมของบวร์ดิเยอ

ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองเชิงวัฒนธรรมของบวร์ดิเยอในที่นี้ หมายถึงทฤษฎีที่บวร์ดิเยอ นำเสนอที่เรียกว่าทฤษฎีแห่งการปฏิบัติการ ในการที่จะทำความเข้าใจทฤษฎีดังกล่าว ผู้วิจัยเห็นว่า จะต้องทำความเข้าใจเกี่ยวกับฐานคิดการวิเคราะห์แนวเศรษฐศาสตร์การเมืองโดยทั่วไปรวมถึงการวิเคราะห์ทางวัฒนธรรม ดังนั้นในการนำเสนอหัวข้อทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองเชิงวัฒนธรรมของบวร์ดิเยอ ในภาคนี้พจนานุกรมจะเสนอดังนี้

1. ฐานคิดการวิเคราะห์แนวเศรษฐศาสตร์การเมือง

ในการวิเคราะห์แนวเศรษฐศาสตร์การเมืองนั้นมีฐานคิดที่สำคัญ ๆ ของแนววิเคราะห์ 4 ประการ (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2544 : 21) ด้วยกันคือ

1.1 การมองปรากฏการณ์อย่างเป็นระบบ

ในการวิเคราะห์ ปรากฏการณ์และปัญหาเศรษฐกิจ เราจะมองปัจจัยใดปัจจัยหนึ่ง อย่างเดียวไม่ได้ เศรษฐศาสตร์การเมืองไม่ได้เน้นการมองวัตถุหรือสิ่งของ หากแต่เน้นการมองความสัมพันธ์ระหว่างคนหรือระหว่างประชาชน ปรากฏการณ์ที่เราเรียกว่า สินค้า ทุน กำไร ค่าเช่านา สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางสังคมของประชาชน ซึ่งมีรูปแบบแตกต่างกันแล้วแต่เงื่อนไขของระบบเศรษฐกิจสังคมนั้น

เมื่อเรานับว่าเศรษฐศาสตร์การเมืองวิเคราะห์ความสัมพันธ์ทางสังคมของประชาชน ก็ย่อมหมายความว่า การวิเคราะห์ของเราจะมีขอบเขตกว้างขวางมาก ทั้งนี้เพราะในความเป็นจริงของระบบสังคม ความสัมพันธ์ระหว่างคนกลุ่มต่างๆจะครอบคลุมกิจกรรมหลายด้านหลายสาขา และกิจกรรมทางสังคมต่าง ๆ กันนี้ จะมีความเชื่อมโยงเกี่ยวพันกันอย่างแน่นแฟ้นและรวมกันเป็น

ระบบที่ชัดเจน เช่น ในเวลาที่เรวิเคราะห์เรื่องค่าจ้างแรงงาน เราจะไม่มองดูเฉพาะเรื่องอุปทาน อุปสงค์ของแรงงานเท่านั้น เราจะพาดพิงไปถึงการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของกลุ่มต่าง ๆ ที่กำหนดอัตราค่าจ้าง (ฝ่ายชนชั้นนายทุนและชนชั้นผู้ใช้แรงงาน รวมทั้งบทบาทของรัฐ) และในขั้นตอนสุดท้ายเราจะต้องมองไปที่หลักการแสวงหากำไรสูงสุด เราจะเห็นว่ากำหนดอัตราค่าจ้างแรงงานจะขึ้นอยู่กับเงื่อนไขของระบบเศรษฐกิจทั้งหมด การมองว่าค่าจ้างแรงงานขึ้นอยู่กับประสิทธิภาพการผลิตของแรงงานเพียงด้านเดียวนั้น จะไม่ทำให้เราเข้าใจอะไรเลย แต่ถ้าเรามองว่าค่าจ้างแรงงานถูกกำหนดโดยโครงสร้างอำนาจและกฎเศรษฐกิจทุนนิยม ซึ่งเป็นการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ทั้งระบบ จะทำให้เรามองเห็นภาพปรากฏการณ์และเข้าถึงแก่นแท้ของปัญหาได้อย่างชัดเจน และจะมีแนวทางการแก้ไขปัญหอย่างถูกต้อง นั่นคือ สอดคล้องกับความต้องการที่แท้จริงของประชาชน

1.1.1 ระบบความสัมพันธ์ของกระบวนการผลิต

เมื่อเรากล่าวถึง ความสัมพันธ์ระหว่างประชาชนในกระบวนการผลิต เราไม่ได้มองแต่เรื่องการผลิตเพียงอย่างเดียวในการผลิตนั้น เราจะพบระบบความสัมพันธ์ทั้งหมด กล่าวคือ ประชาชนจะทำการผลิต แบ่งปันผลผลิตและรายได้ระหว่างกลุ่มต่าง ๆ แล้วนำไปแลกเปลี่ยนและบริโภคในที่สุด เพราะฉะนั้นคำว่า ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจการผลิต หมายถึงความสัมพันธ์ระหว่างประชาชน ซึ่งครอบคลุมกิจกรรมทั้ง 4 ด้านคือ การผลิต การแบ่งปัน การแลกเปลี่ยนหมุนเวียน และการบริโภค ในบรรดากิจกรรมทั้ง 4 ด้านนี้เราถือว่า ความสัมพันธ์ทางการผลิต เป็นด้านที่สำคัญที่สุด เพราะเป็นพื้นฐานและเป็นตัวกำหนดความสัมพันธ์ด้านอื่น ๆ ด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเราจะพบว่า การแบ่งปันผลผลิตจะมีรูปแบบใดนั้น ย่อมขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ทางสังคมด้านการผลิตอย่างสิ้นเชิง เช่น เมื่อมีความสัมพันธ์ในกระบวนการผลิตเป็นความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าที่ดิน (เจ้าของที่ดิน) กับชาวนาเช่า (ชาวนาที่ต้องพึ่งพาเจ้าที่ดิน) การแบ่งผลผลิตจะมีรูปแบบการแบ่งผลผลิตในรูปค่าเช่านา เป็นต้น

สรุปแล้วในการวิเคราะห์ทางเศรษฐศาสตร์การเมือง ต้องถือว่าการผลิต การแบ่งปันผลผลิต การแลกเปลี่ยน และการบริโภค เป็นส่วนประกอบที่เกี่ยวข้องกัน มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน และเป็นกิจกรรมทางสังคมที่อยู่ในกระบวนการเดียวกันทั้งสิ้น นั่นคือเป็นกระบวนการผลิตที่เกิดขึ้นซ้ำ ๆ ซาก ๆ อยู่ทุกวันต่อเนื่องกันปีแล้วปีเล่า

1.1.2 ความสัมพันธ์ทางการผลิตกับระบบกรรมสิทธิ์ในปัจจุบันการผลิตเพื่อที่จะเข้าใจระบบความสัมพันธ์ทางสังคมซึ่งเกิดขึ้นในกระบวนการผลิตเราจะต้องค้นหา ความสัมพันธ์พื้นฐานบางอย่างออกมาให้ได้ ความสัมพันธ์พื้นฐานนี้คือสิ่งที่กำหนดระบบทั้งระบบ ในระบบเศรษฐกิจใด ๆ ก็ตามความสัมพันธ์พื้นฐานจะเกิดขึ้นจากระบบกรรมสิทธิ์ในปัจจุบันการผลิตเกี่ยวกับเรื่องกรรมสิทธิ์นี้เราไม่ได้หมายถึง ความเป็นเจ้าของนี้เป็นสถาบันที่สมาชิกสังคมยอมรับและปกป้องโดยใช้มาตรการทางกฎหมายและกฎเกณฑ์ของสังคม

ระบบเศรษฐกิจทุกระบบย่อมมีระบบกรรมสิทธิ์ในปัจจัยการผลิต (ปัญหา มีอยู่ว่า ระบบนี้เป็นของเอกชนของกลุ่มหรือของสังคม) ระบบกรรมสิทธิ์คือ ความสัมพันธ์ทางสังคม ที่กำหนดความสัมพันธ์อื่น ๆ ทั้งหมดในกระบวนการผลิต ทั้งนี้เพราะระบบกรรมสิทธิ์จะมีหน้าที่หลัก 2 ด้าน คือ

- 1) กำหนดวิธีการใช้ปัจจัยการผลิต (เช่น ที่ดิน เป็นต้น)
- 2) กำหนด วิธีการแบ่งปันผลผลิตและรายได้ให้แก่กลุ่มสมาชิกต่าง ๆ

ในสังคม คนกลุ่มนี้เป็นเป็นเจ้าของและมีอำนาจในการควบคุมปัจจัยการผลิต และเป็นกลุ่มที่สามารถชี้ขาดว่าปัจจัยการผลิต (เช่น ที่ดิน เป็นต้น) ใช้เพื่อใคร ที่ไหน เมื่อไหร่และเพื่อการผลิตชนิดใด ในขณะที่เดียวกันคนกลุ่มนี้เป็นผู้ตัดสินว่าผลผลิต รายได้ บริการเศรษฐกิจสังคม ควรจะไปตกแก่ กลุ่มใดบ้าง ในสัดส่วนเท่าใด เมื่อมองจากด้านนี้แล้ว เราอาจกล่าวได้ว่า ระบบกรรมสิทธิ์ในปัจจัยการผลิต มีความหมายทางด้านยุทธศาสตร์ต่อระบบเศรษฐกิจทั้งหมด พัฒนาการของระบบและระดับชีวิตความเป็นอยู่ของระบบ และระดับชีวิตความเป็นอยู่ของคนส่วนใหญ่ในสังคมขึ้นอยู่กับระบบกรรมสิทธิ์อย่างมาก ที่สำคัญก็คือ กลุ่มที่ควบคุมระบบกรรมสิทธิ์นอกจากจะมีอำนาจทางเศรษฐกิจแล้ว ยังจะสามารถมีอำนาจผูกขาดทางด้านการเมืองและสังคมอีกด้วย เพราะฉะนั้นเราจึงย้ำเสมอว่าการศึกษา เศรษฐศาสตร์การเมืองจะต้องเน้นเรื่องระบบกรรมสิทธิ์ในปัจจัยการผลิต ซึ่งจะช่วยให้เรามองเห็นความสัมพันธ์ขั้นพื้นฐานทั้งหมดของระบบเศรษฐกิจ (ปริชา เปี่ยมพงศ์สานต์. 2544 : 134-136)

1.2 ต้องศึกษาโครงสร้างสังคม ในแง่หน้าที่ของสำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองเห็นว่า ถ้าเราจะเข้าใจสังคมได้จะต้องเริ่มจากการวิเคราะห์โครงสร้างสังคม (Social Structure) ก่อนหรืออีกนัยหนึ่ง สำนักนี้จะไม่ใช่วิธีการวิเคราะห์สังคมแบบแยกส่วนเป็นหน่วยย่อย ๆ กล่าวคือในการศึกษาสังคมทุกครั้งต้องมองเห็นลักษณะ โครงข่ายความสัมพันธ์ของสถาบันต่าง ๆ ในสังคมโดยรวม เพราะฉะนั้น แม้ว่าเราจะศึกษาสถาบันใด ๆ ในสังคม (อาทิ สถาบันครอบครัว สถาบันการสื่อสาร) เราก็ต้องเห็นความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันนั้นกับหน่วยย่อยอื่น ๆ ทางสังคม เช่น ถ้าเราจะวิเคราะห์ปัญหาโสเภณีในสังคมไทยเราไม่อาจสนใจได้เพียงว่า ปัญหาโสเภณีนั้นเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นมาแต่ระดับปัจเจกบุคคลหรือตัวผู้หญิงเอง หากแต่ต้องเชื่อมโยงไปตั้งแต่เงื่อนไขทางเศรษฐกิจที่เป็นปัญหาบีบบังคับให้ผู้หญิงมาประกอบอาชีพขายบริการทางเพศ เงื่อนไขของสถาบันครอบครัวที่ใช้ค่านิยมความกตัญญูเป็นเหตุผลให้ผู้หญิงมาประกอบอาชีพดังกล่าว เงื่อนไขของสถาบันการศึกษาที่กีดกันผู้หญิงไม่ให้มีสถานภาพเท่าเทียมชาย เงื่อนไขของสถาบันการเมืองที่ไม่ค่อยเปิดโอกาสให้ผู้หญิงเข้าร่วมกำหนดนโยบายสตรีแห่งชาติ เป็นต้น

นอกจากนี้ ภายใต้อาการวิเคราะห์โครงสร้างสังคมดังกล่าว สำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองเชื่อว่าความสัมพันธ์ทางสังคมที่ซุกซ่อนอยู่ใน โครงสร้างนี้ก็คือ เรื่องของชนชั้น (Class)

เพราะฉะนั้น ทุกครั้งที่มีการศึกษาสังคม ชนชั้นจะเข้ามาเป็นตัวแปรหลักในการพิจารณาเสมอ เช่น หากเราศึกษากรณีของสื่อมวลชน นักทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองก็จะเริ่มต้นสันนิษฐานว่าในคำว่ามวลชน (Mass) นั้น ก็คือพื้นที่ที่ชุกช่อนชนชั้นเอาไว้เป็นฉากหลัง อาทิ ทฤษฎีสำนักนี้จะสนใจถามว่าชนชั้นใดบ้างที่มีอำนาจเป็นผู้ส่งสารและผู้รับสารของสื่อมวลชน ชนชั้นใดบ้างที่ปรากฏอยู่ในสารของสื่อมวลชน ชนชั้นใดบ้างที่ปรากฏอยู่ในสารของสื่อวิทยุและโทรทัศน์ ชนชั้นใดบ้างที่มีโอกาสเข้าถึงสื่อหนังสือพิมพ์และภาพยนตร์เป็นกลุ่ม (กาญจนา แก้วเทพ, 2553 : 88 - 90)

การวิเคราะห์วิธีการผลิตและระบบสังคมทั้งหมด

ระบบความสัมพันธ์ทั้งหมดที่เกี่ยวกับพลังการผลิตของสังคม ความสัมพันธ์ทางการผลิตและระบบกรรมสิทธิ์ในปัจจุบันการผลิต เราเรียกว่า วิธีการผลิต แต่ละยุคแต่ละสมัยของพัฒนาการสังคมก็มีวิธีการผลิตของตนเอง โดยเฉพาะ ถ้าเราต้องการจะชี้ให้เห็นถึงลักษณะของระบบเศรษฐกิจระบบใดระบบหนึ่ง เราก็ต้องวิเคราะห์ว่า วิธีการผลิตของระบบนั้น ๆ มีรูปร่างเป็นอย่างไร การวิเคราะห์เช่นนี้จะทำให้ทราบถึงโครงสร้างเศรษฐกิจ ในส่วนที่สำคัญ เช่น เราจะสามารถมองเห็นลักษณะสำคัญของระบบเศรษฐกิจทุนนิยมหรือศักดินาได้อย่างชัดเจน เมื่อเราทำการวิเคราะห์โดยมุ่งไปยังเรื่องความสัมพันธ์ทางการผลิต พลังการผลิตและระบบกรรมสิทธิ์ของระบบนั้น ๆ โดยตรง นั่นคือวิเคราะห์วิธีการผลิต

ถ้าเราวิเคราะห์วิธีการผลิตของเศรษฐกิจกึ่งเมืองขึ้น-กึ่งศักดินาของไทยจะพบว่าระบบกรรมสิทธิ์ในที่ดินได้ถูกใช้เพื่อผลประโยชน์ของคนกลุ่มน้อย การผูกขาดอำนาจที่ดินกำลังขยายตัวมากขึ้นเป็นลำดับ การสูญเสียที่ดิน และกฎแห่งการขูดรีดผลผลิตส่วนเกินในชนบท ทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ของชาวนาต้องตกต่ำลงเป็นลำดับ พลังการผลิตไม่อาจพัฒนาได้ นี่คือการวิเคราะห์วิธีการผลิตที่ชี้ให้เห็นถึงโครงสร้างเศรษฐกิจ หรือพื้นฐานทางเศรษฐกิจของชนบทไทยซึ่งเป็นการวิเคราะห์ที่ค่อนข้างชัดเจน แต่ก็ยังไม่สามารถอธิบายให้เราเข้าใจได้ว่าวิธีการผลิตที่เต็มไปด้วยความแตกต่างและความขัดแย้งเช่นนี้จึงดำรงอยู่ได้นาน

เพื่อที่จะเข้าใจการดำรงอยู่ การพัฒนาและการเสื่อมสลายของระบบเศรษฐกิจ เราจำเป็นต้องขยายการวิเคราะห์วิธีการผลิตออกไปให้กว้างขวาง นั่นคือนำโครงสร้างเศรษฐกิจไปเชื่อมโยงกับโครงสร้างสังคมและการเมืองเมื่อมองจากด้านนี้แล้ว เราจะพบว่าวิธีการผลิตแต่ละวิธีได้รับการสนับสนุนจากโครงสร้าง 3 แหล่งด้วยกัน คือ

- 1) โครงสร้างส่วนบนด้านสังคม
- 2) โครงสร้างส่วนบนด้านการเมือง
- 3) โครงสร้างชนชั้นของระบบสังคม

โครงสร้างทั้ง 3 แหล่งนี้เป็นเครื่องประกันอย่างดีที่ทำให้วิธีการผลิตดำรงอยู่ได้และพัฒนาต่อเนื่องกัน แต่ในขณะที่เดียวกันทั้งสามแหล่งนี้ก็แฝงไปด้วยปัจจัยที่ทำให้วิธีการผลิต

พังทลายไปได้ในอนาคต ดังนั้น เศรษฐศาสตร์การเมืองจำต้องมองความเชื่อมโยงระหว่างวิธีการผลิต (ซึ่งเน้น โครงสร้างการผลิต) กับโครงสร้างทั้ง 3 แบบ ซึ่งเน้นสังคมและการเมืองอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้เลย

สรุปแล้ว การวิเคราะห์ทางเศรษฐศาสตร์การเมืองระดับกว้างก็คือการวิเคราะห์ระบบนั่นเอง ในระบบนี้ วิธีการผลิต (พลังการผลิต ความสัมพันธ์ทางการผลิต และระบบกรรมสิทธิ์ ในปัจจัยการผลิต) ทำหน้าที่เป็นเลือดและเนื้อหล่อเลี้ยงระบบ ปรัชญาการณณ์ วิธีการผลิตและโครงสร้าง ส่วนบนด้านต่าง ๆ (สังคมและการเมือง) รวมกันแล้วเราเรียกว่า ระบบเศรษฐกิจสังคมหรือระบบสังคม ในระบบสังคมแต่ละแบบก็จะมีวิธีการผลิตของตนเอง และโครงสร้างส่วนบนด้านสังคมและการเมืองอันสอดคล้องซึ่งกันและกัน (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. 2544 : 136-138)

1.3 ต้องศึกษาแบบเป็นกระบวนการ ซึ่งหมายความว่าสำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองไม่เคยพิจารณาสังคมว่าเป็นเพียงผลผลิต (Product) ชนิดหนึ่ง หากแต่สังคมมีลักษณะเป็นกระบวนการ (Process) ที่เคลื่อนไหวไม่หยุดนิ่ง เพราะฉะนั้น ถ้าจะศึกษามิติต่าง ๆ ของสังคมก็ต้องมุ่งสนใจไปตั้งแต่การก่อกำเนิด (Genesis) ไปจนถึงการคลี่คลายและเปลี่ยนแปลงที่อยู่ภายในมิติสังคมเหล่านั้น อาทิ หากเราจะวิเคราะห์กรณีของสื่อวิทยุกระจายเสียงในสังคมไทย ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองก็จะอธิบายว่า สื่อวิทยุของไทยไม่ได้โผล่ขึ้นมาลอย ๆ ในสุญญากาศ แต่มีการก่อกำเนิดและคลี่คลายตัวที่สัมพันธ์กับอำนาจของกลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ ในสังคม ตั้งแต่การเริ่มต้นขึ้นมาในมือของชนชั้นสูงที่เอามาทดลองเป็นเครื่องเล่นก่อน จากนั้นจึงผ่อนถ่ายอำนาจมาอยู่ในมือของรัฐบาลและทหารและค่อยมาอยู่ใต้ระบบพาณิชย์ของภาคธุรกิจก่อนที่อีกหลายทศวรรษต่อมา กว่าที่จะได้เข้าสู่การพยายามจัดระเบียบให้อำนาจของภาคประชาชนเข้าไปต่อรองและมีส่วนร่วมกับสื่อวิทยุ ดังเช่นกรณีของวิทยุชุมชนที่มีเส้นทางพัฒนาการแบบลุ่ม ๆ ดอน ๆ มาโดยตลอด

1.4 ต้องศึกษามิติความขัดแย้ง ในขณะที่ปีกทฤษฎีสายหน้าที่นิยม (Functionalism) ซึ่งมีจุดยืนอยู่ฝั่งตรงข้ามกับกลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมืองเชื่อว่า โดยพื้นฐานแล้ว สังคมต่าง ๆ ล้วนมีเสถียรภาพและความสมดุล (Stability and Equilibrium) ทั้งสิ้น กล่าวคือทุกสังคมจะประกอบขึ้นจากหน่วยย่อย ๆ (อาทิ สถาบันการเมือง เศรษฐกิจ การสื่อสาร) ที่ต่างก็ช่วยกันทำหน้าที่รักษาเสถียรภาพและความเข้มแข็งของสังคมเอาไว้ คล้ายกับอวัยวะต่าง ๆ ของคนเราที่จะทำหน้าที่ให้ร่างกายขับเคลื่อนต่อไปได้ แต่สำหรับทฤษฎีสายเศรษฐศาสตร์การเมืองนั้นกลับเห็นต่างออกไปได้ สังคมไม่ได้เริ่มต้นที่ความกลมกลืน (Harmony) หากแต่ถูกรุนไปด้วยความขัดแย้ง (Conflict) อาทิ ความขัดแย้งระหว่างชนชั้น ระหว่างกลุ่มผลประโยชน์ ระหว่างกลุ่มคนที่เป็น/ไม่เป็นเจ้าของทรัพยากรการสื่อสาร ฯลฯ ด้วยเหตุนี้ นักเศรษฐศาสตร์การเมืองจะให้คำอธิบายว่า ต้องเริ่มต้นวิเคราะห์สังคมด้วยการยอมรับเสียก่อนว่า ทุกสังคมต่างมีความขัดแย้งอยู่ภายใน จากนั้นจึงพยายามทำความเข้าใจ เพื่อหาทางแก้ไขหรือจัดการความขัดแย้งนั้นในท้ายที่สุด (กาญจนา แก้วเทพ. 2553 : 88 - 90)

2. ฐานคิดการวิเคราะห์ทางวัฒนธรรม

ในการวิเคราะห์วัฒนธรรมของสำนักเบอร์มิงแฮมนั้น มีผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลง ความหมายของวัฒนธรรมจากเดิม ที่เป็นเสมือนตัวแปรตามที่ถูกกำหนดในทางสังคมมาเป็นตัวแปรอิสระ ดังนั้นฐานคิดการวิเคราะห์ทางวัฒนธรรมในปัจจุบันจึงมีการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญดังนี้

2.1 จากวัฒนธรรมในฐานะ “ศิลปะวัฒนธรรม” สู่ “ชีวิตวัฒนธรรม”

ขณะที่นักวิชาการยุโรปสาย “วัฒนธรรมและอารยธรรม” (Culture and Civilization Tradition) อย่างอาร์โนลด์และลีอาวิส ได้ให้นิยาม “วัฒนธรรม” แบบจำกัดเฉพาะแก่ “ศิลปะวัฒนธรรม” ที่ต้องมีสุนทรียะ เน้นความประณีตงดงาม และยกระดับจิตใจของผู้คน แต่เนื่องจากนักวิชาการผู้วางรากฐานให้กับสำนักเบอร์มิงแฮมหลายคนมีพื้นเพเป็นลูกหลานของชนชั้นล่างในอังกฤษ ทฤษฎีกลุ่มหลังนี้จึงสนใจศึกษาทุกอย่างที่เป็น ประสบการณ์อันดำรงอยู่ในชีวิตประจำวัน (Everyday Life Experiences) ทั้งนี้แม้ว่าจุดยืนของนักวัฒนธรรมศึกษาจะเชื่อว่า กระบวนการต่อสู้ทางการเมืองระดับมหภาค (เช่น กรณีสมัชชาคนจนและขบวนการเคลื่อนไหวทางการเมืองต่าง ๆ) ยังคงดำเนินไป โดยกลุ่มคนบางคนก็ไม่ได้แปลว่า จะไม่มีขบวนการต่อสู้หรือการเมืองอันใดเกิดขึ้นเลยในหมู่ประชาชนทั่วไป

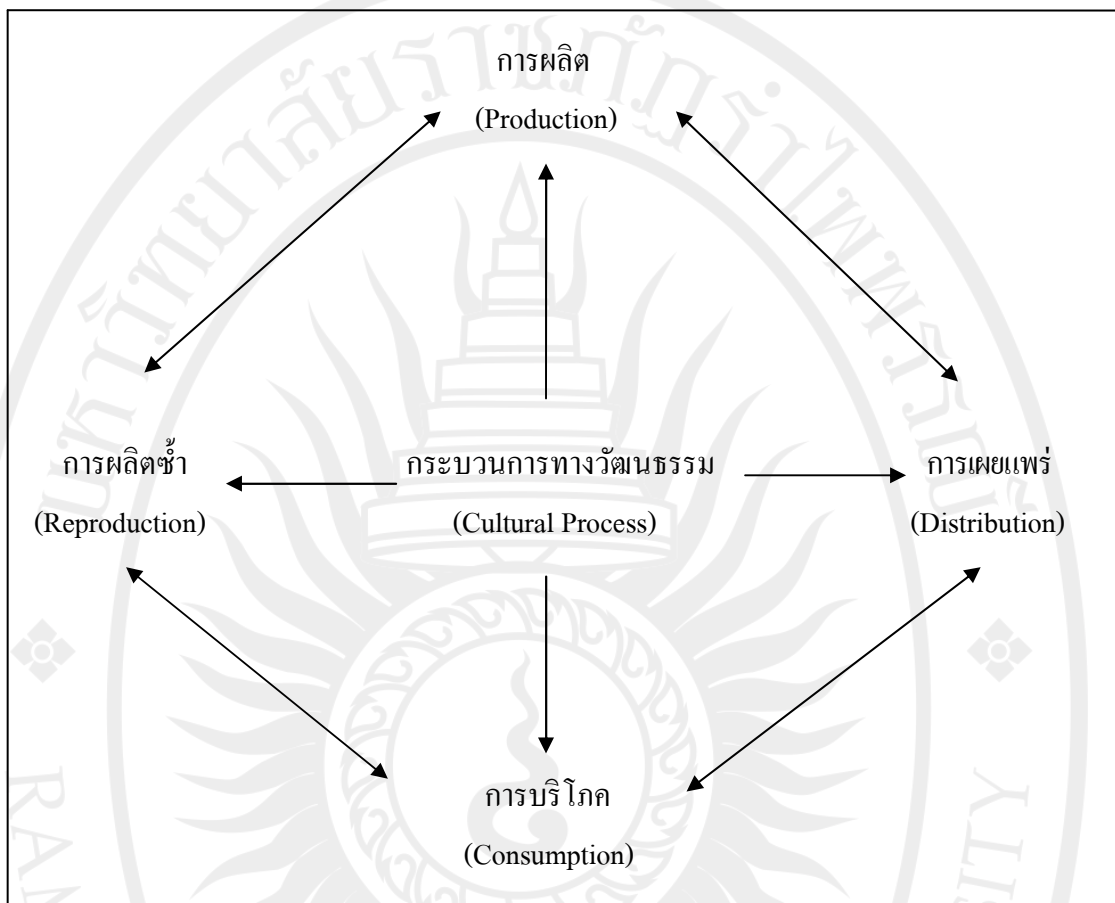
2.2 จากความสนใจวัฒนธรรมใน “อดีต” สู่วัฒนธรรม “ร่วมสมัย”

ในขณะเดียวกันหากนักวิชาการสายวัฒนธรรมและอารยธรรมมุ่งศึกษาวัฒนธรรมในอดีตหรือที่เรียกว่า มรดกทางวัฒนธรรม (Cultural Heritage) ในฐานะแหล่งที่มาของความภาคภูมิใจ เช่น การศึกษาเรื่องงานศิลปกรรม จิตรกรรม นาฏศิลป์ เป็นต้น แต่สำนักเบอร์มิงแฮมมุ่งสนใจวิเคราะห์ถึงวัฒนธรรมร่วมสมัย (Contemporary Culture) ทั้งนี้เพราะนักวัฒนธรรมศึกษาเห็นว่า “วัฒนธรรม” ไม่ใช่สิ่งที่ตายไปแล้วหากแต่ต้องเป็น สิ่งที่ยังคงเวียนว่ายหรือดำรงชีวิตอยู่ในปัจจุบัน และด้วยเหตุนี้ สิ่งที่นักวิชาการกลุ่มนี้สนใจเป็นพิเศษก็คือบรรดา วัฒนธรรมประชานิยม (Popular Culture)

2.3 จากความสนใจ “ผลผลิตทางวัฒนธรรม” สู่ “กระบวนการทางวัฒนธรรม”

แม้ว่านักวิชาการรุ่นก่อนจะศึกษาวัฒนธรรมในระดับของ ผลผลิตทางวัฒนธรรม (Culture Products) หรือทำความเข้าใจเฉพาะวัฒนธรรมเป็นชิ้น ๆ และแยกส่วนออกจากบริบทที่วิเคราะห์ แต่นักวัฒนธรรมศึกษาได้ชี้ให้เห็นถึงขีดจำกัดของการศึกษาดังกล่าว ว่าสามารถตอบโจทย์ได้เพียงว่ามีวัฒนธรรมอะไรเกิดขึ้นในสังคมบ้าง แต่แนวทางนี้ไม่สามารถอธิบายได้ว่า วัฒนธรรมเหล่านั้นเกิดขึ้น ดำรงอยู่หรือสูญสลายไปได้อย่างไรและทำไม

ดังนั้น เรย์มอนด์ วิลเลียมส์ แห่งสำนักเบอร์มิงแฮมจึงย้ำความจำเป็นของการศึกษากระบวนการทางวัฒนธรรม (Cultural Production) หรือกระบวนการผลิตและผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม (Cultural Production and Reproduction) มากกว่าดังแผนภาพที่ 2 ต่อไปนี้

ภาพประกอบ 2 กระบวนการผลิตและผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม

ตัวอย่างกรณีของกระบวนการผลิต/ผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม ได้แก่ การสืบทอดวัฒนธรรมความเชื่อเรื่องผีฟ้าของคนอีสาน ในอดีต ผีฟ้าได้รับการผลิตขึ้นในฐานะองค์ความรู้ของหมอพื้นบ้านผู้หญิงในการรักษาโรคและได้รับการเผยแพร่และการบริโภคในระดับชุมชนท้องถิ่นแต่ละแห่งของอีสาน จนเมื่อสถานีโทรทัศน์แห่งหนึ่งได้นำความเชื่อผีฟ้ามาผูกเรื่องเป็นละครโทรทัศน์เรื่องปอบผีฟ้า ความหมายของผีฟ้าก็เริ่มเปลี่ยนไปเป็น ผีปอบสาวที่ชอบกินตับไตไส้พุงของมนุษย์ ไม่ใช่หมอพื้นบ้านที่สืบทอดองค์ความรู้สุขภาพของสตรี และความหมายใหม่นี้ถูกเผยแพร่ผ่านสื่อสาธารณะและบริโภคโดยมวลชนจำนวนมากและถัดจากนั้น ผีฟ้าก็ถูกตีความหมายใหม่อีกครั้งหนึ่งเมื่อนักร้องวงบาชูแห่งค่ายเพลงใหญ่ได้ไปรโมทเพลง ผีฟ้าปาร์ตี้ ออกสู่สาธารณะ ความหมายของผีฟ้าก็ถูกแปลความหมายใหม่ว่าเป็น ผีปอบแดนซ์ที่มีแต่ความรื่นเริง ซึ่งได้รับการเผยแพร่ผ่านมิวสิกวิดีโอและบริโภคโดยกลุ่มวัยรุ่นที่ชอบเพลงสมัยนิยม กระบวนการทางวัฒนธรรมเช่นนี้เป็นสิ่งที่วัฒนธรรมศึกษาให้ความสนใจ และเป็นที่ยู้งักกันในเรื่องของ กระบวนการรื้อถอนและสร้างความหมายขึ้นใหม่ (Deconstruction and Reconstruction of Meaning)

2.4 จากการเน้น “ความเป็นหนึ่งเดียวของวัฒนธรรม” สู่ “ความหลากหลายทางวัฒนธรรม”

ในสังคมตะวันตก เคยมีการถกเถียงกันเป็นอย่างมากว่า คำว่า “วัฒนธรรม” ควรจะสะกดด้วยตัวอักษร “C” ตัวใหญ่ เป็นเอกพจน์หรือ “Culture” หรือควรจะเขียนด้วยตัวอักษร “c” ตัวเล็กและอยู่ในรูปพหูพจน์ว่า “Cultures” ทั้งนี้ สำหรับสำนักเบอร์มิงแฮมแล้ว จะปฏิเสธความคิดเรื่องความเป็นหนึ่งเดียวทางวัฒนธรรม (Cultural Homogeneity) หรือมีลักษณะเป็นแบบแผนเดียวกันหมด

2.5 จากความสนใจในเรื่อง “การแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรม” สู่ “การต่อสู้ทางวัฒนธรรม”

ต่อเนื่องจากทัศนะที่ว่า วัฒนธรรมมีความหลากหลายดังข้อ (4) นั้น ในขณะที่นักมานุษยวิทยากลุ่มดั้งเดิมอย่าง โรเบิร์ต เรดฟิลด์ (Robert Redfield) มีความเห็นว่า ในท่ามกลางความหลากหลายดังกล่าว วัฒนธรรม (Dominant Culture) หรือบางครั้งเรียกว่า ประเพณีหลวง (Great Tradition) กับวัฒนธรรมย่อย (Subculture) ซึ่งนักมานุษยวิทยาเรียกว่า ประเพณีราษฎร์ (Little Tradition) มักจะมีลักษณะเกื้อกูลแลกเปลี่ยนระหว่างกัน ซึ่งในแง่ของการสื่อสารจะรู้จักกันในชื่อของทฤษฎีการสื่อสารระหว่างวัฒนธรรม

2.6 จากการจำแนก “วัฒนธรรมชั้นสูง/ชั้นต่ำ” สู่ “อำนาจการสร้างวัฒนธรรมที่เป็นของใคร”

ดังที่กล่าวไว้ในตอนต้นแล้วว่า สำนักเบอร์มิงแฮมได้รับอิทธิพลทางความคิดส่วนหนึ่งมาจากกระแสทฤษฎีหลังสมัยใหม่ (Postmodernism) ที่เชื่อว่าไม่มีความเป็นจริงที่เป็นของจริง แต่จะมีเพียงความเป็นจริงที่ผ่านการประกอบสร้าง (Construction) ขึ้นมาเท่านั้นและหากประกอบสร้างได้ก็สามารถจะรื้อถอนและสร้างขึ้นมาใหม่ได้เช่นเดียวกัน ดังนั้นเมื่อความคิดนี้ไหลเข้ามาสู่การศึกษาวัฒนธรรม สำนักเบอร์มิงแฮมจึงไม่เห็นด้วยกับเกณฑ์วัฒนธรรมออกเป็นวัฒนธรรมชั้นสูง (High Culture) กับวัฒนธรรมชั้นต่ำ (Low Culture) แต่ให้เปลี่ยนการตั้งคำถามมาที่ว่า เป็นอำนาจของใครที่สามารถประกอบสร้างวัฒนธรรมต่าง ๆ ขึ้นมาได้

2.7 จากพื้นที่การสร้างวัฒนธรรมแบบเดิมสู่พื้นที่ใหม่ของ “สื่อมวลชน”

ในอดีตสถาบันหลักที่มีศักยภาพสูงในการสร้างวัฒนธรรม ได้แก่ ราชสำนักและศาสนจักร ทั้งนี้เพราะสถาบันทั้งสองนี้เท่านั้นที่จะสามารถเก็บรวบรวมข้อมูลค่าส่วนเกินของทุกส่วนเสี้ยวของสังคมได้ แต่พอมาถึงในสังคมทุนนิยมที่ชนชั้นกลางเริ่มกลายเป็นชั่วอำนาจใหม่ซึ่งเข้ามาแทนที่ชนชั้นศักดินาเดิม สถาบันใหม่ของชนชั้นกลางได้ก่อรูปขึ้นและทำหน้าที่ผลิตวัฒนธรรมป้อนสังคมคือ “สื่อมวลชน” หน้าที่หลักของสถาบันสื่อมวลชนนี้ไม่เพียงแต่เป็นช่องทางถ่ายทอดวัฒนธรรม (Culture Generator) ป้อนสู่สังคมเท่านั้น หากแต่ยังเป็นตัวกลั่น/สร้างวัฒนธรรม ในชีวิตประจำวันของผู้คนด้วย

2.8 จากความสนใจเก็บรักษา “วัฒนธรรมชั้นสูง” สู่อารยธรรม “วัฒนธรรมประชานิยม”

นักวิชาการอีกกลุ่มหนึ่งที่สนใจศึกษาวัฒนธรรมในสมัยก่อนก็คือ สายคติชนวิทยา (Folklore) นักวิชาการกลุ่มนี้มักมีเป้าหมายในการศึกษาเพื่อเก็บรักษาต้นฉบับของวัฒนธรรมชั้นสูงที่ถือกันว่าประณีต สง่างาม และเป็นต้นแบบวัฒนธรรมอันดีงามของผู้คน แต่สำหรับสำนักเบอร์มิ่งแฮม ได้ปฏิเสธวิธีการศึกษาเช่นนี้ด้วยเหตุผลสำคัญสองประการ ได้แก่ ด้านหนึ่งด้วยจุดยืนแบบเศรษฐศาสตร์การเมือง นักวัฒนธรรมศึกษาเห็นว่า ความพยายามอนุรักษ์ วัฒนธรรมชั้นสูงก็คือ กระบวนการรักษาอำนาจทางวัฒนธรรมของชนชั้นเอาไว้ กับในเวลาเดียวกัน สำนักเบอร์มิ่งแฮมยังวิพากษ์ด้วยว่า วัฒนธรรมที่ถูกสร้างให้เป็นเพียง “มรดก” นั้น ไม่มีพลังมากพอที่จะเคลื่อนไหวสังคม เนื่องจากห่างไกลจากชีวิตจริงของผู้คน ดังนั้นต้องเป็น วัฒนธรรมประชานิยม (Popular Culture) หรือวัฒนธรรมแห่งยุคนี้ (Culture of the Day) เท่านั้น ที่จะเป็นหน่ออ่อนของการต่อสู้ของมวลชนได้จริง ๆ

2.9 จากการใช้เกณฑ์ตัดสินทาง “สุนทรียะ/จริยธรรม” สู่อารยธรรม “เศรษฐกิจ/การเมือง” แต่เดิมนักวิชาการแห่งสำนักวัฒนธรรมและอารยธรรมเคยเสนอเกณฑ์วินิจฉัยคุณค่าของวัฒนธรรมด้วยมิติ สุนทรียะ (Aesthetics) และ จริยธรรม (Morality) แต่ด้วยอิทธิพลของนักทฤษฎีสำนักแฟรงค์เฟิร์ตอย่าง วอลเตอร์ เบเนจามิน และรุ่นหลังอย่าง เจอร์เก็น ฮาเบอร์มาส นั้น สำนักเบอร์มิ่งแฮมได้ย้ายเกณฑ์การตัดสินคุณค่าของวัฒนธรรมเสียใหม่มาที่มิติของเศรษฐกิจกับการเมือง ซึ่งไม่เพียงแต่เป็นการเมืองระดับมหภาคเท่านั้น แต่เป็นการค้นหาศักยภาพของวัฒนธรรมในการเป็นพื้นที่การต่อสู้ทางเศรษฐกิจ/การเมืองร่วมสมัย เช่น การตั้งคำถามว่า รายการประเภทสนทนาทางโทรทัศน์จะทำเป็นพื้นที่สาธารณะทางเศรษฐกิจ/การเมืองได้จริงหรือจะเป็นเพียงพื้นที่สาธารณะแบบลวงตาเท่านั้น

3. ทฤษฎีว่าด้วยการปฏิบัติการ

การก่อรูปทฤษฎีของการปฏิบัติการของบูร์ดิเยอเกิดขึ้นในบริบทความขัดแย้งระหว่างแนวคิดที่เน้นความเป็นจริงทางกายวิสัย (Objective Reality) และความเป็นจริงทางอัตวิสัย (Subjective Reality) ความขัดแย้งกันระหว่างกายวิสัย (Objective Reality) และความเป็นจริงทางอัตวิสัยเป็นคู่ขัดแย้งที่มีอยู่ในปรัชญาตะวันตกมาโดยตลอด แต่ในสถานการณ์ปัจจุบันของบูร์ดิเยอจะพบว่า เป็นความขัดแย้งระหว่างแนวคิดโครงสร้างนิยม ซึ่งอาจถือได้ว่ามีลักษณะกายวิสัยแบบสุดขั้วกับลัทธิอัตถิภาวนิยมของฌอง-ปอล ซาทร์ ซึ่งถือว่าเป็นลักษณะอัตวิสัยของปัจเจกอย่างสุดขั้วเช่นเดียวกัน โดยเชื่อว่า ไม่ว่าโครงสร้างจะครอบงำมนุษย์สักเพียงใด แต่มนุษย์ก็จะมีอิสระในการเลือกอยู่เสมอ และเมื่อเลือกแล้ว มนุษย์ก็ต้องรับผิดชอบต่อการตัดสินใจเลือกนั้น

ศาสตร์แห่งการปฏิบัติการ ซึ่งเป็นจุดยืนทางทฤษฎีของบูร์ดิเยอกล่าวว่ ทฤษฎีแห่งการปฏิบัติมีลักษณะสำคัญคือเป็นความสัมพันธ์เชิงวิภาษวิธีระหว่างโครงสร้าง 2 ส่วน ส่วนแรกคือ

โครงสร้างทางภาววิสัย อันเป็นวิธีการของนักโครงสร้างนิยม ส่วนที่สองเป็นโครงสร้างทางอัตวิสัย ซึ่งโน้มเอียงทางอุปนิสัย ซึ่งเป็นโครงสร้างระดับปัจเจกที่เกิดมาจากมาจากโครงสร้างอันแรกนั้น บุรดิเยอเรียกโครงสร้างหลังว่า Habitus

ปฏิสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างทั้งสองดังกล่าวจะพัฒนาสังเคราะห์มาเป็นการปฏิบัติกร โดยการบนฐานวัฒนธรรม

คุณลักษณะที่สำคัญของปฏิบัติการ ในทัศนะของบุรดิเยอมีดังนี้

3.1 เริ่มแรก บุรดิเยอคิดถึงปฏิบัติการโดยเทียบเคียงกับแนวคิดเรื่อง ‘ภาษา’ ซึ่งมีลักษณะเหมือนเหรียญ 2 ด้าน กล่าวคือด้านหนึ่งปฏิบัติการมีลักษณะที่ถูกกำหนดจาก “กฎเกณฑ์ของโครงสร้างสังคม” แต่ในอีกด้านหนึ่งปฏิบัติการก็จะมีลักษณะที่สามารถสร้างสรรค์/เปลี่ยนแปลงได้ด้วยมนุษย์ ในฐานะที่เป็นผู้กระทำการ (Agency)

3.2 ปฏิบัติการนั้นจะต้องเกิดขึ้นกาละและเทศะหนึ่ง ๆ เสมอ

3.3 ปฏิบัติการนั้นอาจจะดำเนินไปอย่างไร้สำนึกตัวเต็มๆที่เสมอไป ดังที่บุรดิเยอ ยกตัวอย่างนักกีฬาที่สามารถเล่นกีฬาได้ราวกับ “มันเป็นไปเอง” แบบไม่ต้องเสียเวลาคิด

3.4 ปฏิบัติการที่เป็นการดำเนินชีวิตทางสังคมของมนุษย์จึงมีลักษณะยืดหยุ่น ไม่ตายตัว แม้จะอยู่ภายใต้กฎระเบียบ แต่ก็จะมีการแหวกแนวออกไปอยู่ตลอดเวลา เสมือนการเล่นฟุตบอล หรือการเล่นเกมส์ที่อยู่ภายใต้กฎ แต่ทว่าทุกครั้งการเล่นเกมส์/ฟุตบอลก็เปิด โอกาสให้มีสิ่งใหม่ ๆ เกิดขึ้นเสมอ

3.5 บุรดิเยอตอบย้าว่า ปฏิบัติการ นั้นไม่ใช่เป็นเพียงแค่เรื่องของ “วัตรปฏิบัติ” ที่คนเรากระทำอยู่เป็นประจำเท่านั้น หากแต่ปฏิบัติการเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับพลังอำนาจทางวัฒนธรรม/เศรษฐกิจ/การเมือง ไม่ว่าจะเกี่ยวข้องในแง่ของการค้ำจุนทำตามอำนาจหรือเกี่ยวข้องในแง่ของการท้าทายอำนาจก็ตาม

3.6 ปฏิบัติการนั้น เป็นผลผลิตที่เกิดมาจากกระบวนการทางสังคมที่เกิดจากการเรียนรู้ของมนุษย์เราที่อยู่ในแต่ละ โครงสร้างสังคม และในเวลาเดียวกัน ปฏิบัติการนี้ก็จะกลายมาเป็น “ธรรมชาติที่สอง” ของมนุษย์ที่มีส่วนประกอบทั้งด้านที่เป็นข้อจำกัด และเสรีภาพในเวลาเดียวกัน

ทฤษฎีแห่งการปฏิบัติการของบุรดิเยอถือว่าการปฏิบัติการของคนในสังคมเป็นผลมาจากระบบวัฒนธรรม ซึ่งในทัศนะของบุรดิเยอมองวัฒนธรรมในฐานะที่เป็นวิถีชีวิตของมนุษย์ (Way of Life) อย่งไรก็ดีในการก่อรูปวัฒนธรรมที่เป็นวิถีชีวิตดังกล่าว เกิดขึ้นจากปฏิสัมพันธ์ระหว่าง 3 ปัจจัยหลักได้แก่ ปัจจัยแรก คือ อุปนิสัย (Habitus) ปัจจัยที่สองเป็นเรื่องเกี่ยวกับทุน (Capital) ปัจจัยที่สามคือ สนาม (Field) ซึ่งเป็นพื้นที่ทางสังคมและการเมืองดังนี้ (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. 2544 : 44)

3.1 อุปนิสัย (Habitus)

เป็นศัพท์ที่บรูว์เคียวใช้และเป็นที่ยึดกัน โดยแพร่หลาย อันที่จริงคำว่าฮาบิตุสไม่ใช่คำใหม่ เป็นคำที่ใช้กันมาตั้งแต่สมัยอริสโตเติล จนกระทั่งถึงนอร์เบิร์ต เฮเลียส ก่อนที่จะมาปรากฏอยู่ในงานของบรูว์เคียว ครุโคม์เองก็เคยใช้ คำว่าฮาบิตุสเพื่ออธิบายถึงวิธีการที่คนบางกลุ่มในสังคมใช้ชีวิตอยู่ในสังคมปิด เช่น ในสังคมแบบดั้งเดิมหรือในสังคมสมัยใหม่ ได้แก่พวกที่อยู่ในกลุ่มที่ปิดตัวเช่นใน Monastery บรูว์เคียวเอาคำว่า ฮาบิตุสมาใช้เพื่อแสดงให้เห็นพลังอันแข็งแกร่งที่มีพื้นฐานอยู่ในทางสังคม วัฒนธรรม ชาติพันธุ์ และชนชาติของปัจเจกบุคคล (สุภาง จันทวานิช. 2550 : 27)

เขาอธิบายว่าฮาบิตุส หมายถึงกิริยาท่าทาง ความคิด มารยาทของบุคคลที่ได้มาและสั่งสมอยู่ในตัวโดยไม่รู้ตัวว่ามันดำรงอยู่ มันกลายเป็นส่วนหนึ่งของความคิดความอ่านในชีวิตประจำวัน อยู่ในจิตไร้สำนึก ทำให้เราทำในสิ่งต่าง ๆ โดยไม่ต้องคิด บรูว์เคียวใช้คำว่าฮาบิตุสเพื่อแยกให้เห็นความแตกต่างกับคำว่านิสัยในสองแง่ แรก ฮาบิตุสไม่ใช่สิ่งที่เป็นปกติธรรมดาในการกระทำของบุคคล ในอีกแง่หนึ่งฮาบิตุสทำให้เราสามารถประพฤติปฏิบัติได้อย่างเป็นธรรมชาติหรือเป็นอิสระเสรีในพื้นที่ทางสังคม โดยเราไม่รู้สึกรู้ว่าเราจะต้องควบคุมคำพูดหรือการกระทำของตนเอง

โดยปกติคนเราจะรู้ว่าเรามีฮาบิตุสเช่นไร ก็ต่อเมื่อเราเข้าไปอยู่ในสถานที่ที่เราไม่ได้ทำตามปกติ ยกตัวอย่างเช่น ชนชั้นแรงงานถูกเชิญไปในงานราตรีระดับโลก นอกจากสถานที่ที่เราไม่คุ้นเคยแล้วเรายังจะตระหนักถึงฮาบิตุสเมื่อเราเข้าไปอยู่พื้นที่ที่เราไม่รู้กติกาหรือกฎเกณฑ์ของปฏิสัมพันธ์ ว่าวิธีที่จะพูดจา วิธีที่จะปฏิบัติตัวควรทำอย่างไร ภาษาที่ชนชั้นสูงใช้กับที่สามัญชนใช้เหล่านี้ทำให้เกิดฮาบิตุสในทางภาษาที่แตกต่างกัน

เราอาจแปลฮาบิตุสเป็นไทยว่า “แนวจริต” คำนี้อยู่ระหว่างคำว่านิสัยและคำว่าสันดาน ฮาบิตุสไม่ใช่นิสัยเพราะเป็นมากกว่านิสัย เนื่องจากฝังลึกอยู่ในระดับจิตไร้สำนึกของคน แต่ฮาบิตุส ไม่ใช่สันดาน เพราะคำว่าสันดานสื่อถึงลักษณะที่มีคุณสมบัติในทางลบ แต่ฮาบิตุสมิได้มีคุณสมบัติในทางลบ ฮาบิตุสจึงหมายความว่าจริตบุคคลได้สั่งสมลงไปในตัวโดยไม่รู้ตัวเป็นแนวทางที่จะประพฤติปฏิบัติ พูดจา คนที่ไม่มีฮาบิตุสก็จำเป็นที่จะต้องปรับและหากต้องการที่จะมีฮาบิตุสที่โดดเด่นก็จำเป็นจะต้องปรับจริตของคนให้เหมือนกับจริตของคนที่เป็นชนชั้นผู้นำ จึงเกิดเป็นลักษณะที่เรียกว่าคัจฉจริตขึ้น

ฮาบิตุสเกี่ยวข้องกับสัมพัทธ์กับความโดดเด่นของชนชั้นนำ โดยฮาบิตุสทำให้ชนชั้นนำมีลักษณะนิสัยที่ต่างไปจากคนโดยทั่ว ๆ ไปและแสดงออกผ่านสิ่งที่เรียกว่ารสนิยม รสนิยมไม่ใช่เรื่องที่ยื่นอยู่กับรายได้ แต่เป็นเรื่องของการสั่งสมที่ตกทอดมาเป็นมรดกของครอบครัวและวงศ์ตระกูล การเข้าถึงกิจกรรมทางวัฒนธรรม เช่น การไปชมละคร ไปชมพิพิธภัณฑ์หรือหอศิลป์ เป็นพฤติกรรมที่แตกต่างกันไปในแต่ละชนชั้น คนบางกลุ่มชอบบริโภควัฒนธรรมที่มีลักษณะเป็นชาวบ้าน เช่น การ

การกล่อมเกลாதงวัฒนธรรม หมายถึงการเรียนรู้ของสมาชิกในสังคมทั้งทางตรงและทางอ้อม ทั้งรูปแบบที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นการถ่ายทอดวัฒนธรรมจากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกรุ่นหนึ่งและเพื่อเป็นการพัฒนาบุคลิกภาพของคนให้เป็นไปตามความต้องการของสังคม ตลอดจนเป็นการสร้างความเป็นตัวตน (Self) ให้กับตนเองด้วย (มยุรณี หล้ากอนวัน, 2550 : ออนไลน์)

ความสำคัญของการกล่อมเกลาทงวัฒนธรรมนั้นเป็นกระบวนการเรียนรู้ อย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นคำที่ทั้งนักสังคมวิทยาและนักจิตวิทยาให้ความสำคัญอย่างมากในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ กระบวนการการกล่อมเกลาทงวัฒนธรรม นั้นเป็นกระบวนการที่ยาวนานต่อเนื่องตลอดชีวิต (Life-long Process) เกิดขึ้นตั้งแต่มนุษย์เกิดขึ้นมาในสังคม กระบวนการนี้เป็นกระบวนการที่เปลี่ยนสภาพของมนุษย์จากสภาพทางชีวภาพ (Biological Being) ให้เป็นมนุษย์ในทางสังคม (Social Being) ซึ่งทำให้มนุษย์เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์แบบ ซึ่งการกล่อมเกลาทงวัฒนธรรมแบ่งออกเป็น 2 ประเภทคือ

1) วัฒนธรรมกลุ่ม คือ ใช้เรียกลักษณะของกลุ่มสังคมที่มีการยึดถือบรรทัดฐาน และการกำหนดคุณค่าของสิ่งรูปธรรม และสิ่งนามธรรมแตกต่างกัน การพูดคุยในวัฒนธรรมย่อยเดียวกันจะพูดคุยเรื่องเดียวกันหรือที่เรียกว่า ภาษาเดียวกัน วัฒนธรรมกลุ่มแบ่งออกมาจากวัฒนธรรม โดยแต่ละสังคมจะแตกต่างกันอยู่กับ อายุ ชนชาติ ศาสนา เพศ ความรู้ พื้นฐานทางสังคมและมุมมองต่าง ๆ อย่างไรก็ตามคำว่า วัฒนธรรมกลุ่มมีการกำหนดแตกต่างกันไปตามนักทฤษฎีต่าง ๆ ลักษณะหลักที่เห็นได้ชัดของวัฒนธรรมกลุ่ม จะเห็นได้ว่าความเชื่อ แนวคิดจะแตกต่างกันตามกลุ่ม อย่างจะเห็นได้ว่า กลุ่มวัยรุ่นมีการแต่งตัว รสนิยมการเลือกฟังเพลง แตกต่างจากกลุ่มผู้ใหญ่ เนื่องจากความเชื่อ และการยึดถือแตกต่างกัน เปรียบเทียบ ในมุมมองของวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน ตัวอย่าง การยิ้มให้เพศตรงข้ามที่ไม่สนิท ในวัฒนธรรมเอเชีย ถือว่าเป็นการไม่สุภาพ ในขณะที่การไม่ยิ้มให้เพศตรงข้าม ถือว่าเป็นเป็นการไม่สุภาพในบางวัฒนธรรมของสหรัฐอเมริกา

2) วัฒนธรรมถิ่น คือการศึกษาเกี่ยวกับสิ่งที่ดำรง มีคุณค่าซึ่งคนในสังคมประพฤติปฏิบัติหรือแสดงออกมาซ้ำนาน คือขนบธรรมเนียมประเพณีและความเชื่อ ภาษาและวรรณกรรมศิลปกรรมและโบราณคดี การละเล่น ดนตรีและการพักผ่อนหย่อนใจ ชีวิตความเป็นอยู่ และวิทยาการ วัฒนธรรมท้องถิ่นเป็นวิถีชีวิตของคนในแต่ละชุมชน ซึ่งเป็นมรดกสืบทอดต่อกันมา และทุกคนในท้องถิ่นย่อมมีความภูมิใจในการเป็นเจ้าของร่วมกัน ทำให้เกิดความรัก ห่วงเห่นและศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นเป็นตัวบ่งชี้ความสำคัญถึงวิถีชีวิตของคนในสังคมในแต่ละท้องถิ่น ซึ่งสืบทอดกันมา ประโยชน์ของวัฒนธรรมถิ่นได้แก่

(1) วัฒนธรรมท้องถิ่น เป็นเครื่องมือก่อให้เกิดความรัก ความสามัคคี เสริมสร้างความเข้าใจซึ่งกันและกันตลอดจนการรวมกลุ่มรวมพลังสร้างสรรค์บางสิ่งบางอย่าง โดยเฉพาะกิจกรรมที่เกี่ยวกับประเพณีและพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น การทอดกฐิน การทอดผ้าป่าและการ บุญทางศาสนา เป็นต้น

(2) สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตของกลุ่มชนในท้องถิ่นที่แตกต่างกันไป ตามสภาพและสิ่งแวดล้อมนั้น ๆ โดยที่มีศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านเป็นตัวกำหนด

(3) ให้ความบันเทิงแก่กลุ่มชนในสังคม เช่น การฟังเพลง การร้องเพลง การแสดงมหรสพต่าง ๆ ตลอดจนพิธีกรรมที่เนื่องมาจากประเพณีเทศกาลต่าง ๆ

(4) เป็นเครื่องมือให้การศึกษา ซึ่งเป็นหลักฐานที่สำคัญยิ่งของชีวิต ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น ได้ทำหน้าที่ศึกษาและอบรมคนในสังคม โดยการสอนให้รู้จักผิดชอบตลอดจน การปลูกฝังคุณธรรมและจริยธรรมต่าง ๆ และสอนให้ทุกคนประพฤติดีละเว้นประพฤติชั่ว เพื่อเป็น บรรทัดฐานทางสังคม

(5) เป็นเครื่องฝึกพัฒนาการทางด้านร่างกาย ปัญญา อารมณ์และสังคม ให้แก่เยาวชนทั่วไป ซึ่งวัฒนธรรมท้องถิ่น ได้มีส่วนช่วยที่สำคัญที่สุด โดยเฉพาะเรื่องของกีฬาและ การเล่นของเด็กที่มุ่งเน้นให้เด็กออกกำลังกาย และบางอย่างยังเน้นให้เด็กรู้จักสังเกตและมีไหวพริบ การเล่นบางอย่างฝึกพัฒนาการทางสังคม

(6) เป็นเครื่องมือการควบคุมทางสังคม การที่มนุษย์อยู่ร่วมกันและ ช่วยเหลือซึ่งกันและกันเพื่อความอยู่รอด และการที่มนุษย์จะอยู่ในสังคมได้จำเป็นต้องมีระเบียบ แบบแผนและกฎเกณฑ์เพื่อเป็นแนวปฏิบัติร่วมกันของสังคม

3.1.2 ค่านิยมทางสังคม (Social Values)

สิ่งที่สังคมยกย่องว่าเป็นสิ่งที่ดี สมควรที่สมาชิกในสังคมจะต้องกระทำ เป็นเป้าหมายที่สังคมอยากให้มี อยากให้เป็น ค่านิยม คือรูปแบบความคิดของคนสังคมที่จะพิจารณา ตัดสินว่าสิ่งใดมีคุณค่า มีประโยชน์ถูกต้องหรือเหมาะสม ซึ่งสมาชิกในสังคมควรจะยึดถือเพื่อเป็น แนวประพฤติปฏิบัติ ค่านิยมของสังคมถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม เพราะมีการเรียนรู้ ปลูกฝัง และถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกรุ่นหนึ่ง ค่านิยมเป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงได้ตามกาลสมัย เป็น สิ่งที่คนในสังคมยอมรับว่ามีคุณค่า การปลูกฝังค่านิยมเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม ซึ่งเป็นตัวกำหนด พฤติกรรมของบุคคลในการดำเนินชีวิตระหว่างสมาชิกในสังคมให้สอดคล้องสัมพันธ์กันช่วยเสริมสร้าง ความเป็นปึกแผ่นให้แก่สังคม (จันทิวา ธนสงวนวงศ์, 2548 : ออนไลน์)

ลักษณะของค่านิยม พอสรุปได้ดังนี้

- 1) กำหนดการประพฤติปฏิบัติของคนในสังคม
- 2) สมาชิกในสังคมยึดถือมานาน

3) ค่านิยมที่ยึดถือกันเป็นความต้องการของคนในสังคม

4) สมาชิกในกลุ่มให้การยอมรับ

ดังนั้นค่านิยมจึงเป็นรูปแบบความต้องการของมนุษย์ในสังคมหนึ่ง ๆ ที่มีเป้าหมาย มีการยึดถือของสมาชิกในกลุ่มนั้น โดยส่งผลให้เกิดการตัดสินใจของคนในสังคม ซึ่งจะนำไปสู่การปฏิบัติสืบทอดเป็นวัฒนธรรมว่าเป็นสิ่งที่น่ากระทำและน่ายกย่อง

3.1.3 โลกทัศน์ในสังคม (World Views)

โลกทัศน์เป็นศูนย์กลางของความเข้าใจวัฒนธรรม ทัศนคติในความเข้าใจ พฤติกรรมต่าง ๆ ของกลุ่ม คือต้องเข้าใจ ความเชื่อหลักของกลุ่มเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของมนุษย์ทั้ง ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและความสัมพันธ์กับภายนอก ซึ่งรวมทั้งความสัมพันธ์และความเชื่อของเขากับสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ รวมทั้งสิ่งที่เป็นที่เคารพและสิ่งศักดิ์สิทธิ์

3.2 ทุน

บรูว์เคียนยามทุนแตกต่างไปจากที่มาร์กซ์เคียนยามไว้ดังนี้ (รุ่งนภา ธรรมเกษมสุข. 2550 : 23)

ทุน คือแรงงานที่ถูกสะสมในรูปแบบที่กลายเป็นวัตถุ เป็นส่วนหนึ่งของปัจเจกหรือกลุ่มของปัจเจก ทำให้เขาสามารถเข้าครอบครองพลังทางสังคมในรูปแบบของแรงงานที่เปลี่ยนสภาพจากนามธรรมเป็นรูปธรรมหรือแรงงานแท้ ๆ ได้ ทุนถือเป็นมรดกที่สืบทอดมาอย่างต่อเนื่องสามารถเปลี่ยนแปลงได้ มีลักษณะทั้งสัมผัสได้และสัมผัสไม่ได้เป็นปัจจัยในการกำหนดตำแหน่งทางสังคมของบุคคล (สุภาง จันทวานิช. 2550 : 256)

เมื่อทุนมีขอบเขตที่กว้างขวางมาก บรูว์เคียนจึงแบ่งทุนออกเป็น 4 แบบ คือทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางวัฒนธรรม ทุนทางสังคมและทุนทางสัญลักษณ์

3.2.1 ทุนทางเศรษฐกิจ ประกอบด้วยทุนตามความหมายของมาร์กซ์ รวมถึงการครอบครองในทางเศรษฐกิจที่ช่วยเพิ่มความสามารถของผู้กระทำในสังคม ขณะเดียวกันก็สามารถเปลี่ยนรูปไปเป็นเงินได้อย่างตรงไปตรงมาและทันทีทันใด และอาจถูกทำให้เป็นสถาบันในรูปแบบของสิทธิในทรัพย์สิน

ทุนประเภทนี้เป็นรูปแบบทุนที่มีเหตุผล ซึ่งหมายความว่า ประการแรกสามารถคิดคำนวณเป็นปริมาณที่แน่นอนได้ ประการที่สอง สามารถระบุรูปแบบได้อย่างแน่ชัด เช่น เงินสดในธนาคาร ราคาเครื่องจักร/ที่ดิน ฯลฯ ดังนั้นจึงเป็นการง่ายที่จะศึกษาทุนประเภทนี้ไม่ว่าจะเป็นการวิเคราะห์การสะสมทุน การครอบครองทรัพย์สิน การแลกเปลี่ยน/ถ่ายโอน ฯลฯ เช่นที่ศึกษาโดยวิชาเศรษฐศาสตร์

3.2.2 ทูทางวัฒนธรรม มี 3 รูปแบบ คือ

1) ทูที่เป็นฮาบิตุส ได้แก่ การแสดงออกของร่างกายและจิตใจ มักปรากฏในชีวิตทางวัฒนธรรม และต้องใช้ระยะเวลาในการก่อตัวเป็นรูปเป็นร่าง ทูแบบนี้สามารถเปลี่ยนความมั่งคั่งภายนอกให้กลายเป็นทูที่อยู่ในตัวคนได้ แต่ไม่สามารถเปลี่ยนได้อย่างทันทีทันใด หากต้องขึ้นอยู่กับเวลา สังคมและชนชั้นทางสังคม ทูที่เป็นฮาบิตุสนี้ เป็นการส่งผ่านทางพันธุกรรมในครอบครัวและเป็นมรดกที่คนมักไม่ได้นึกถึง เช่น ความสวย ผิวพรรณ สีมม ดวงตา ฯลฯ ถือเป็นเงื่อนไขเบื้องต้นของทูทางวัฒนธรรมอื่น ๆ การส่งผ่านทูฮาบิตุสอาศัยเวลา และสามารถเชื่อมโยงไปยังทูเศรษฐกิจได้ ฮาบิตุสอาจลดลงหรือหายไปได้ด้วย

2) ทูที่ถูกทำให้เป็นรูปธรรม ทูวัฒนธรรมแบบนี้มีคุณสมบัติมากมาย เป็นคุณสมบัติที่มีความสัมพันธ์กับทูทางวัฒนธรรมในแบบอื่น ๆ แสดงออกเชิงวัตถุในรูปของสื่อหรือสิ่งของ อาทิ รูปภาพ งานเขียน หนังสือ พจนานุกรม อนุสาวรีย์ เครื่องมือ เครื่องจักร ฯลฯ ความเป็นทูทางวัฒนธรรมดังกล่าวสามารถส่งผ่านความเป็นวัตถุได้ เช่น ด้วยการสะสมสภาพาด การสะสมทูสามารถถูกส่งผ่านได้เหมือนกับทูทางเศรษฐกิจ แต่สิ่งที่จะสามารถส่งผ่านได้คือ ความเป็นเจ้าของภาพ ซึ่งคือความเป็นเจ้าของในวิถีการบริโภคภาพเขียน ฉะนั้นสินค้าในเชิงวัฒนธรรมจึงเป็นได้ทั้งสิ่งที่เป็นวัตถุและสัญลักษณ์ คนที่เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตจึงต้องหาวิธีการที่เหมาะสมในการสะสมรวบรวมทู ทูที่ถูกทำให้เป็นสถาบัน คือทูที่ทำให้เป็นวัตถุหรือรูปธรรมที่ชัดเจนเป็นการอ้างอิงถึงคุณสมบัติเบื้องต้นของทูทางวัฒนธรรมในลักษณะการรับประกัน โดยแสดงออกในรูปของประกาศนียบัตร หนังสือรับรองและการสอบวัดคุณสมบัติ ทูทางวัฒนธรรมจึงสามารถเปลี่ยนรูปได้ภายใต้เงื่อนไขเฉพาะ คืออาจเปลี่ยนรูปเป็นทูทางเศรษฐกิจ เช่น เงินเดือนหรือเปลี่ยนรูปกลายเป็นสถาบันในรูปของคุณสมบัติทางการศึกษา ทูแบบนี้ได้สร้างความแตกต่างระหว่างความรู้ที่เป็นทางการที่ได้รับรองความสามารถกับทูทางวัฒนธรรมแบบธรรมดา ทูนี้ยังทำให้เกิดการสับเปลี่ยนระหว่างทูทางวัฒนธรรมกับทูทางเศรษฐกิจได้อีกด้วย โดย “การรับประกันทูทางการศึกษา” ด้วย “มูลค่าของเงิน” เพราะผลผลิตของการแลกเปลี่ยนทูทางเศรษฐกิจไปเป็นทูทางวัฒนธรรมได้สร้างมูลค่าในรูปของทูทางวัฒนธรรมให้กับผู้ที่มีคุณสมบัติทางการศึกษา ผลกำไรในรูปวัตถุและสัญลักษณ์ที่คุณสมบัติทางการศึกษารับรอง ขึ้นกับความหายาก การลงทุนในแง่เวลาและความพยายาม

3.2.3 ทูทางสังคม ประกอบด้วยทู 2 แบบ

1) ทรัพยากรที่มีความสัมพันธ์กับสมาชิกของกลุ่มและเครือข่ายของสังคม ทูทางสังคมขึ้นอยู่กับขนาดของเครือข่าย และการติดต่อสัมพันธ์ที่บุคคลจะสามารถระดมมาได้ อย่างมีประสิทธิภาพ ดังนั้นคุณภาพของทูทางสังคมในส่วนนี้ถูกสร้างขึ้นมาจากผลรวมของการมีความสัมพันธ์กันระหว่างบุคคล มากกว่าจะเป็นเพียงแค่คุณภาพของกลุ่มเท่านั้น

2) การรับรู้และการยอมรับ การได้มาซึ่งการรับรู้และการยอมรับ เป็นเรื่องของ คุณลักษณะเชิงสัญลักษณ์และสามารถเปลี่ยนรูปไปเป็นทุนทางสัญลักษณ์ได้

สำหรับบุรีดิเยอ “ทุนทางสังคม” ถูกสร้างโดยอำนาจทางสังคมและขึ้นอยู่กับ การปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอของความไม่เท่าเทียมกันรวมถึงความใกล้ชิดในสังคม “การคงอยู่ของ เครือข่ายความสัมพันธ์” มิได้เป็นไปโดยธรรมชาติหรือได้มาโดยสังคมสร้าง หากเป็นผลผลิตของความพยายามที่ไม่สิ้นสุดของสถาบันทางสังคม

3.2.4 ทุนทางสัญลักษณ์ ทุนแบบนี้เกิดขึ้นจากเกือบทุกที่ที่บุคคลรับรู้และยอมรับ ว่ามีอยู่ อาทิ ศักดิ์ศรี สถานภาพ อำนาจ ทุนทางสัญลักษณ์อาจมาจากการที่ปัจเจกมีทุนทางเศรษฐกิจ เป็นพื้นฐาน และเมื่อมีทุนทางสัญลักษณ์ก็สามารถเปลี่ยนเพื่อให้ได้มาซึ่งทุนทางเศรษฐกิจได้เช่นกัน แต่การเปลี่ยนรูปอีกครั้งหนึ่งของทุนทางเศรษฐกิจไปเป็นทุนทางสัญลักษณ์ จะไม่สามารถสำเร็จได้ หากปราศจากการสมรู้ร่วมคิดของทุกกลุ่ม แรงขับในการให้ได้มาและต่อสู้เพื่อรักษาทุนทางสัญลักษณ์ มาจากการแสดงออกมาที่ถูกสร้างขึ้นจากฮาบิตุส เป็นกระบวนการสืบทอดมาตั้งแต่เกิดและค่อย ๆ ถูกทำให้เพิ่มขึ้นโดยครอบครัวและโรงเรียน

ทั้งนี้ทุนทางวัฒนธรรม ทุนทางสังคมและทุนทางสัญลักษณ์ เป็นทุนที่อยู่ในตัว บุคคลและไม่สามารถลดทอนลงให้เท่ากับทุนทางเศรษฐกิจ แต่ทุนทุกชนิดสามารถมาได้จาก “ทุนทางเศรษฐกิจ” การเปลี่ยนรูปของทุนไม่ได้เป็นไปอย่างอัตโนมัติ แต่จะต้องใช้ความพยายามและจะ แสดงให้เห็นผลในระยะยาว

3.3 แนวคิดหลักเรื่องสนาม

สนามในแนวคิดของบุรีดิเยอเป็นพื้นที่ความสัมพันธ์ทั้งทางสังคมและการเมือง ซึ่งมีสนามที่สำคัญดังนี้ 1) เครือข่ายทางเศรษฐกิจสังคม 2) ความสัมพันธ์ในสังคม 3) ความสัมพันธ์ ระหว่างคนภายในกลุ่ม 4) ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ

สนาม คือ โครงสร้างของความสัมพันธ์เชิงภาวะวิสัยระหว่างตำแหน่งของพลัง อำนาจภายใต้การโอบล้อมและการชี้นำของยุทธศาสตร์ ด้วยเหตุนี้ผู้ที่ดำรงอยู่ในตำแหน่งเหล่านั้น จึงอาจแสวงหาทั้งโดยปัจเจกบุคคลและโดยกลุ่ม เพื่อปกป้องหรือเพื่อปรับปรุงตำแหน่งของพวกเขา และเพื่อกำหนดหลักของการสร้างลำดับชั้นที่เหมาะสมที่สุดให้กับผลผลิตของพวกเขา (รุ่งนภา ยรรยงเกษมสุข, 2550 : 30-31)

คำว่าสนามที่บุรีดิเยอใช้ในที่นี่ ไม่ได้หมายถึงพื้นที่ที่มีรั้วรอบหรือมีขอบเขตแน่นอน หากแต่หมายถึง พื้นที่ของพลังที่มีลักษณะเป็นพลวัต ขณะเดียวกันก็มีศักยภาพจำนวนมากดำรงอยู่ หลักการพลวัตของสนามขึ้นอยู่กับรูปแบบของโครงสร้าง ความแตกต่างและระยะห่างของรูปแบบ ของสนาม ซึ่งแสดงถึงความไม่สมมาตรกันระหว่างความหลากหลายของพลังเฉพาะที่เผชิญกับอีก

พลังหนึ่ง ความเป็นพลวัตในสนามเกิดจากการที่โครงสร้างของสนามประกอบไปด้วยทุน เครือข่าย ความสัมพันธ์ระหว่างตำแหน่งต่าง ๆ ในสนามและการต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งการได้ประโยชน์เฉพาะ ตามแต่ลักษณะของแต่ละสนาม ทุนที่บุคคลครอบครองจึงถูกนำไปใช้ในสนาม ฉะนั้นจึงอาจเทียบ สนาม ได้กับเกม

สนามเป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ทางรูปธรรมระหว่างตำแหน่งต่าง ๆ ในสังคม โดยแต่ละตำแหน่งจะถูกนิยามอย่างเป็นรูปธรรมถึงการดำรงอยู่ด้วยศักยภาพของสถานะของบุคคล ในโครงสร้างที่การกระจายตัวของอำนาจซึ่งคือทุน ได้กำหนดว่าใครจะเป็นผู้ที่สามารถเป็นเจ้าของ และเข้าถึงโอกาสหรือประโยชน์ที่มีอยู่ การพิจารณาหรือนิยาม “สนาม” จึงเป็นการคิดอย่างสัมพันธ์กัน ซึ่งวิธีการคิดนี้เป็นมากกว่าการคิดแบบเดียวกับของกลุ่ม โครงสร้างแบบแคบ ๆ เพราะสิ่งที่มีความจริงคือ ความสัมพันธ์ไม่ใช่ปฏิสัมพันธ์ เช่น การเป็นศิลปินเป็นการใช้ตำแหน่งภายในสนามที่เรียกว่า โลกศิลปะ หมายความว่า คน ๆ หนึ่งถูกทำให้สัมพันธ์อย่างเป็นรูปธรรมกับตำแหน่งของผู้วิจารณ์ งานศิลปิน ผู้มาคิดต่องานศิลปะ ผู้สะสมงานศิลปะหรือผู้ดูแลงานศิลปะ สนามจึงเป็นระบบของ ความสัมพันธ์ที่ความเป็นอิสระของผู้คนถูกกำหนดความสัมพันธ์ ดังนั้นในสนามได้สร้างฮาบิตัส ขึ้นมาและในทางกลับกันฮาบิตัสก็ได้ทำให้สนามถูกสร้างขึ้น

ภายในสนาม (field) นอกจากตำแหน่งของตัวแสดงแล้ว ยังมีสนามแห่งอำนาจด้วย กล่าวคือ เป็นพื้นที่ของการแสดงความสัมพันธ์ของพลัง ของทุนชนิดต่าง ๆ หรือของตัวแสดงที่เป็น เจ้าของทุน ทั้งนี้เพื่อที่ตัวแสดงนั้นจะสามารถอยู่ในตำแหน่งของการครอบงำได้ ความขัดแย้งของ ทุนต่าง ๆ จะเข้มข้นมากขึ้นเมื่อคุณค่าที่สัมพันธ์กันกับชนิดของทุนถูกสงสัย โดยเฉพาะเมื่อความ สมดุลภายในสนามถูกกล่าวหาด้วยการคุกคามการผลิตซ้ำของสนามแห่งอำนาจ ดังนั้นคุณลักษณะ สำคัญประการหนึ่งของสนามคือ เป็นที่ที่ปัจเจกบุคคลสามารถใช้เพื่อรักษาหรือเปลี่ยนรูปการจัดสรร ทุนที่อยู่ในรูปแบบต่าง ๆ ได้ โดยปัจเจกบุคคลแต่ละคนที่เข้ามาก็จะต่อสู้เพื่อทุนด้วยวัตถุประสงค์ที่ แตกต่างกัน

บูร์ดิเยอได้ใช้คำว่า สนาม ในงานเขียนหลายชิ้น ซึ่งอาจจะสรุปนิยามโดยรวมได้ว่า สนามเป็น “ปริมาตรหรืออาณาบริเวณทางสังคม” (Social Arena) ที่มีการต่อสู้กันเกิดขึ้น เพื่อแย่งชิง/ หรือช่วงชิงการเข้าถึงทรัพยากร เช่น สินค้าทางวัฒนธรรม บ้าน ความแตกต่างด้านความรู้ โดยทรัพยากร ที่จะแย่งชิงนั้นจะมีลักษณะเป็นรูปธรรมจับต้องมองเห็นได้ (กาญจนา แก้วเทพ, 2553 : 14)

บูร์ดิเยอเองได้เคยกล่าวถึง สนามเอาไว้ว่า สนามเป็นเครือข่ายของความสัมพันธ์ ที่มีลักษณะเป็นรูปธรรมระหว่างตำแหน่งต่างๆทางสังคม ตำแหน่งดังกล่าวนี้จะเป็นตัวกำหนด Habitus ของสถาบัน/ผู้ที่อยู่ในตำแหน่งนั้นใน สนามนั้น ๆ โดยที่ Field นี้จะมีโครงสร้างอำนาจกระจายตัว กันอยู่ในแต่ละสนามจะมีเนื้อหาหรือตรรกะ โครงสร้างของตัวเอง เช่น ในสนามของศิลปะ สนาม

ของแวดวงวิชาการ สนามของกรีกิฬา เป็นต้น และเมื่อสนามเป็นระบบโครงสร้างของตำแหน่งต่าง ๆ ก็จะกำหนดสภาพการณ์ของผู้ครอบครองตำแหน่งนั้น ซึ่งเราอาจจะเห็นได้อย่างชัดเจนเมื่อคิดถึงตำแหน่งต่าง ๆ ของผู้เล่นในเกมกีฬาฟุตบอล

สำหรับความสัมพันธ์ระหว่างสนาม กับ Habitus ก็คือ Field จะเป็นสถานที่ที่ผลิต Habitus แบบต่าง ๆ เช่น ตำแหน่งผู้เล่นฟุตบอลเป็นกองหน้า เป็นกองหลัง เป็นผู้รักษาประตู ผู้มีบทบาทเป็นโค้ช ฯลฯ ใน Field ของฟุตบอลผู้เล่นในแต่ละตำแหน่งก็จะมี Habitus ที่มีลักษณะเฉพาะตัว เช่น คนเล่นเป็นกองหน้าต้องมีลักษณะรุกไปข้างหน้า คนเล่นเป็นกองหลังต้องมีลักษณะระแวดระวัง และพร้อมตั้งรับ เป็นต้น และในเวลาเดียวกันสนามเองก็เป็นผลผลิตของ Habitus เช่นเดียวกัน เช่นมีความสามารถของนักกีฬาฟุตบอลแต่ละทีมเริ่มใกล้เคียงกัน ก็ต้องมีการออกกฎระเบียบใหม่เพื่อให้รู้ผลการแพ้ชนะให้ได้

ประเภทและระดับของสนาม บูร์ดิเยอได้ยกตัวอย่างประเภทของสนามทางสังคมก็เช่น สนามทางศิลปะ สนามทางการเมือง สนามทางวิทยาศาสตร์ สนาม ซึ่งในแต่ละสนามนี้ ต่างก็มีความอิสระแต่ก็มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันด้วย

บูร์ดิเยอได้อาศัยแนวคิดของ Erving Goffman ในเรื่อง Game of Status and Honour มาแบ่งแยกระดับของ Field ออกเป็น 2 ระดับ คือ สนามใหญ่และสนามย่อย ซึ่งอาจจะมีการต่อสู้กันในแต่ละสนามย่อยและมีการต่อสู้ระหว่างสนามย่อยกับสนามใหญ่ เช่น ในแต่ละค่ายเพลง (สนามย่อย) อาจจะมีการต่อสู้ช่วงชิงทรัพยากร/อำนาจกันและอาจจะมีการต่อสู้ระหว่างแนวเพลงอินดี้กับแนวโรคมแนติก

ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงชุมชนเกษตรกรรม

จากการสำรวจทฤษฎีเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงชุมชนเกษตรกรรมที่นำมาใช้ในวงวิชาการไทย มีอยู่ด้วยกัน 3 ทฤษฎีหลักคือ 1) ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัย (Modernization Theory) 2) ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองแนวมาร์กซิสต์ และ 3) ทฤษฎีเศรษฐกิจแบบชาวนา (Peasant Economy Theory) ผู้วิจัยได้วิพากษ์ทั้ง 3 ในการนำมาใช้วิจัยในเรื่องวัฒนธรรมของกับเกษตรกรรมพื้นบ้าน (กมลวรรณ นัตรมมงคล. 2546 : 12) พบว่าทฤษฎีที่มีความเหมาะสมในการวิเคราะห์มากที่สุดคือทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองแนวมาร์กซิสต์ เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงชุมชนเกษตรของชาวของที่เขาภิชมณูญ มีลักษณะมีแนวคิดที่เกี่ยวข้องคือ แนวคิดเช่นเดียวกับทฤษฎีดังกล่าวและทฤษฎีอีกสองทฤษฎีข้างต้นมีจุดอ่อนในการวิเคราะห์ ซึ่งผู้วิจัยจะนำเสนอในรายละเอียดดังนี้

1. ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัย (Modernization Theory) เป็นทฤษฎีการพัฒนาสังคมที่เป็นกระบวนการของการเปลี่ยนแปลงจากสังคมที่ยังไม่เจริญ ซึ่งมีระบบเศรษฐกิจทางการเมือง

และสังคมยังล่าหลังเปลี่ยนไปสู่สังคมที่มีความเจริญก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและมีเทคโนโลยีระดับสูงตามแบบประเทศยุโรป ตะวันตกและอเมริกาเหนือ (แสวง รัตนมงคลมาศ, 2534 : 43) เศรษฐกิจ สังคม การเมืองและชีวิตส่วนตัวของบุคคลในแต่ละประเทศ จะมีภาวะแตกต่างกัน 2 ประการ คือภาวะเก่าแก่โบราณที่ล่าหลังกับภาวการณ์เปลี่ยนแปลงให้ทันสมัย ที่มีความเจริญก้าวหน้า ต้องสร้างความทันสมัยแทนที่ความล่าหลังโบราณ ประเทศจึงเจริญก้าวหน้า ประเทศที่พัฒนาแล้ว สามารถก้าวสู่ภาวะทันสมัยได้ด้วยตัวเอง แต่ประเทศด้อยพัฒนาไม่สามารถที่จะดำเนินการ ได้สำเร็จ อาจจะสร้างความทันสมัยได้เพียงบางส่วนเท่านั้น ทำให้เกิดความไม่เท่าเทียมกัน ทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง กระบวนการสร้างภาวะความทันสมัยของประเทศด้อยพัฒนา ต้องเป็นไปเช่นเดียวกับ ลักษณะการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจตามลำดับขั้นและการกระจายความเจริญทางเศรษฐกิจที่กล่าว มาแล้ว ซึ่งความเจริญก้าวหน้าตามลำดับขั้นนี้เกิดขึ้นจากการที่สังคมยอมรับ เทคโนโลยีทันสมัยใน แต่ละขั้น โดยไม่ข้ามขั้นตอน

การเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัยทางเศรษฐกิจ คือการมีโครงสร้างเศรษฐกิจที่ทันสมัย แบบสังคมอุตสาหกรรม และการสร้างชุมชนเมืองให้เกิดขึ้นโดยกระบวนการที่สำคัญ คือการกลายเป็น อุตสาหกรรม (Industrialization) และการกลายเป็นเมือง (Urbanization) การเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัย ทางการเมือง คือการนำการปกครองระบอบประชาธิปไตย โดยมีตัวแทน (Representative Democracy) ตามแบบกลุ่มประเทศในยุโรปตะวันตกและอเมริกาเหนือมาใช้

การเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัยทางวัฒนธรรม คือการใช้ แนวความคิดแบบสมเหตุสมผล เป็นบรรทัดฐานในการตัดสินใจระบบค่านิยม บรรทัดฐานทัศนคติและเป้าหมายของสังคม โดยการ วางข้อกำหนดเกี่ยวกับกิจกรรมทางสังคมของบุคคล และการจัดรูปแบบองค์กรของสถาบันต่าง ๆ เป็นองค์กรขนาดใหญ่ (Bureaucracy) แบบตะวันตก บุคลิกภาพของสมาชิกในสังคมทันสมัย (Modern Man) แบบชาวตะวันตก เช่น มีความรับผิดชอบ มุ่งความสำเร็จเป็นสำคัญ มีระบบค่านิยมและการ เรียนรู้เกี่ยวกับการเข้ามีส่วนร่วมตลอดจนการมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ของสังคมอย่างมี ประสิทธิภาพ (Effective Participation)

แนวคิดเชื่อว่าสังคมเป็นระบบและมีความสมดุล แต่ในความสมดุลก็ยังไม่มีการพัฒนา หรือความเจริญอย่างเต็มที่ ซึ่งตามหลักคิดของทฤษฎีนี้ เชื่อว่าถ้าต้องการให้สังคมมีความเจริญก็มี ความจำเป็นต้องนำสิ่งที่เจริญ แล้วเข้ามาสู่สังคม (External input) จากการ โยกย้าย (Transfer) สิ่ง ที่ทันสมัยกว่าเข้าสู่สังคมนั้น ในสังคมที่ล่าสมัยก็จะมีขบวนการปรับเปลี่ยนหรือโยกย้ายและผสมผสาน กลมกลืนกัน (Diffusion) ปรับสภาวะของสังคมให้มีรูปแบบตามสิ่งที่นำเข้ามาเหมือนเส้นตรง (Linear) ตามแนวคิดของทฤษฎีเพื่อให้ขบวนการปรับเปลี่ยน โยกย้ายและผสมผสานสังคมล่าสมัยตามสิ่งที่ นำเข้า จึงเน้นการสร้างสถาบัน (Instution-building) เพื่อเป็นแหล่งสร้างความทันสมัยตามแนวคิด

และกลไกการพัฒนา สาเหตุที่ทำให้ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัยสังกัดอยู่ในสำนักโครงสร้าง หน้าที่เพราะกลุ่มนี้มีแนวคิดว่าการพัฒนาโดยการนำเข้าสู่สิ่งที่เรียกว่าทันสมัยเข้าไปในสังคมเพื่อให้มีการเปรียบเทียบในสังคม ก็จะมีการปรับเปลี่ยนและผสมผสานกันของสภาพสังคมล้ำสมัยให้เปลี่ยนเป็น สภาวะทันสมัยตามรูปแบบนำเข้าไป เมื่อสังคมมีการพัฒนาขึ้นเรื่อย ๆ มีการปรับตัวไปในทิศทางที่ดีขึ้น จึงเป็นการมองการเปลี่ยนแปลงของสังคมในค่ายของวิวัฒนาการ เมื่อสังคมมีการพัฒนาความยากจน ก็ลดลง

ในทุกสังคมจะไม่มีลักษณะของสังคมทันสมัยหรือสังคมดั้งเดิมเพียงลักษณะเดียว แต่จะมีลักษณะของสังคมทั้งสองอยู่ในทุกสังคม ลักษณะสังคมแบบดั้งเดิมมีความสำคัญต่อสังคม ในระยะหัวเลี้ยวหัวต่ออย่างยิ่งความต่อเนื่องทางความคิดและสถาบันทางสังคมแบบเดิมคือ ครอบครัว และศาสนาจะทำให้การเปลี่ยนแปลงเป็นไปอย่างราบรื่น ลักษณะสังคมแบบดั้งเดิมมีความสำคัญ และเป็นรากฐานของความสำเร็จในการเปลี่ยนแปลงให้สังคมเป็นสมัยใหม่

เมื่อพิจารณาถึงการเปลี่ยนแปลงของชุมชนเกษตรกรรม ทฤษฎีการสร้างคามทันสมัย จะมองว่าชุมชนเกษตรกรรมเป็นลักษณะของสังคมแบบดั้งเดิม ดังนั้นชุมชนเกษตรกรรมจึงกำลัง เปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยมากขึ้น โดยการทำให้ชาวเกษตรกรเปลี่ยนมาเป็นผู้ประกอบการ จากการอาศัยเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่ทำการผลิตขนาดใหญ่ขึ้น มีการจ้างแรงงานและการผลิตที่จะ เปลี่ยนจากเป้าหมายเพื่อการยังชีพมาเป็นการผลิตเพื่อขายหรือเพื่อตลาด

จากทฤษฎีความทันสมัยที่กล่าวมานั้น เมื่อพิจารณาทฤษฎีความทันสมัยนั้นมีจุดอ่อน และจุดแข็งของทฤษฎีดังนี้คือ จุดแข็งของทฤษฎีความทันสมัยคือ การจะสร้างสังคมให้มีภาวะทันสมัย จะต้องให้เกิดความเติบโตทางเศรษฐกิจแล้วจึงนำไปสู่การพัฒนา ซึ่งในทฤษฎีภาวะทันสมัยนี้ มีเป้าหมายค่อนข้างเด่นชัดซึ่งสามารถพัฒนาแบบเส้นตรง (Linear Progress) ได้

จุดอ่อนของทฤษฎีความทันสมัยคือ การเปลี่ยนแปลงสังคมแบบเส้นตรงนั้น ซึ่งในความเป็นจริงแล้ว ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงในลักษณะนี้ได้ เพราะติดอยู่กับค่านิยม จากภาวะทันสมัย ซึ่งจะต้องเปลี่ยนค่านิยมให้ทันสมัยตามชาติตะวันตกนั้น ในบางกรณีจึงไม่มีความจำเป็น ซึ่ง Jacob ให้ค่านิยมว่า “Modernization Without Development” นั้น จึงเห็นได้ชัดว่าการเจริญเติบโตเป็น กระบวนการของการผลิต ซึ่งสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้เพิ่มขึ้น ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงทางปริมาณเท่านั้น การพัฒนาเป็นการเปลี่ยนแปลงของสังคมที่ซับซ้อนกว่า เป็นการเปลี่ยนแปลงเชิงคุณภาพ

ปริชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2544 : 22) การนำเอาทฤษฎีความเจริญเติบโตแบบนี้มาใช้ เป็นความผิดพลาด โดยมีเหตุผลสำคัญประการหนึ่งที่สนับสนุนคำกล่าวนั้น ก็คือสูตรที่นำมาใช้ใน ตัวแบบความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจนี้มีลักษณะการกระทำที่ซ้ำ ๆ กันไป โดยมีได้มีแนวทางหรือ กระบวนการในการทำให้เกิดความเจริญเติบโตแต่อย่างใด มีเพียงหลักการกว้าง ๆ ว่าจะต้องมีคุณภาพ

การที่จะให้มีลักษณะการกระทำที่ซ้ำกันเกิดขึ้นได้ในสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกันของประเทศตะวันตกกับประเทศกำลังพัฒนานั้นคงเป็นไปได้ยาก เพราะมีหลายสิ่งหลายอย่างที่ไม่เหมือนกัน กล่าวคือ โครงสร้างทางสังคมองค์การหรือสถาบันต่าง ๆ รวมทั้งเจตคติของประชาชน ตลอดจนกลไกการพัฒนาที่สำคัญ คือระบบราชการ โครงสร้างพื้นฐานด้านต่าง ๆ รวมทั้งสภาพของตลาดการค้า เป็นต้น ความไม่เพียงพอในสภาพการณ์ต่าง ๆ ดังกล่าวนี้นี้เป็นสาเหตุที่สำคัญที่ทำให้การทำให้ทันสมัยล้มเหลวอยู่มาหลายอย่างในสังคมกำลังพัฒนา ประกอบกับกระบวนการทำให้เกิดการพัฒนาที่นำมาใช้ ทั้งคัดแปลง และไม่ได้คัดแปลงที่ยังไม่เหมาะสมถูกต้องจึงเป็นเหตุให้เกิดความล้มเหลวได้เช่นกัน

การต่อต้านและการวิพากษ์วิจารณ์แนวความคิดและทฤษฎีการทำให้ทันสมัยมีมากมาย มีทั้งนักวิชาการสายยุโรป สายลาตินอเมริกาและกลุ่มนักวิชาการด้านความด้อยพัฒนา นักวิชาการเหล่านี้เห็นว่าทฤษฎีการทำให้ทันสมัยมีปัญหามากมายหลายอย่างดังได้กล่าวมาแล้ว เช่น แทนที่จะทำให้เกิดการพัฒนาแต่กลับทำให้คนยากจนยิ่งขึ้น จึงได้เสนอให้เปลี่ยนกรอบแนวความคิดและการแก้ปัญหาของประเทศโลกที่สามเสียใหม่ตามแนวความคิดและทฤษฎีต่าง ๆ เช่น ทฤษฎีพึ่งพา ทฤษฎีความด้อยพัฒนา ทฤษฎีระบบโลก ทฤษฎีมาร์กซิสต์แนวใหม่และทฤษฎีการค้ากับต่างประเทศ เป็นต้น นักวิชาการที่ต่อต้านเหล่านี้ส่วนใหญ่เห็นว่า การปฏิบัติตามทฤษฎีการทำให้ทันสมัย ควรจะศึกษาให้รู้ถึงพัฒนาการของประเทศที่พัฒนาแล้วด้วยว่า มีลักษณะและกระบวนการขั้นตอนอย่างไร เพื่อจะเลียนแบบได้อย่างถูกต้องเหมาะสมยิ่งขึ้น

แนวคิดเชื่อว่าสังคมเป็นระบบและมีความสมดุล แต่ในความสมดุลก็ยังไม่มีการพัฒนาหรือความเจริญอย่างเต็มที่ ซึ่งตามหลักคิดของทฤษฎีนี้ เชื่อว่าถ้าต้องการให้สังคมมีความเจริญก็มีความจำเป็นที่ต้องนำสิ่งที่เจริญแล้วเข้าสู่ประเทศเรา (External Input) จากการใช้โยกย้าย (Transfer) สิ่งทีทันสมัยกว่าเข้าประเทศนั้น สังคมในประเทศล้าสมัยก็จะมีการปรับเปลี่ยนหรือโยกย้ายและผสมผสานกลมกลืนกัน (Diffusion) ปรับสภาวะของสังคมให้มีรูปแบบตามสิ่งที่นำเข้ามาเหมือนเส้นตรง (Linear)

ตามแนวคิดของทฤษฎีเพื่อให้กระบวนการปรับเปลี่ยนโยกย้าย และผสมผสานสังคมล้าสมัยตามสิ่งที่นำเข้ามา จึงเน้นการสร้างสถาบัน (Institution-building) เพื่อเป็นแหล่งสร้างความทันสมัยตามแนวคิดและกลไกการพัฒนา สาเหตุที่ทำให้ทฤษฎีภาวะทันสมัยสังกัดอยู่ในสำนักโครงสร้างหน้าที่ เพราะกลุ่มนี้มีแนวคิดว่าการพัฒนาโดยการนำเข้าสู่สิ่งที่เรียกว่าทันสมัยกว่าเข้าไปในสังคม เพื่อให้มีการเปรียบเทียบในสังคมก็จะมีกระบวนการปรับเปลี่ยนและผสมผสานกันของสภาพสังคมล้าสมัย ให้เปลี่ยนเป็นภาวะทันสมัยตามรูปแบบนำเข้าเมื่อสังคมมีการพัฒนาขึ้นเรื่อย ๆ มีการปรับตัวไปในทิศทางที่ดีขึ้น จึงเป็นการมองการเปลี่ยนแปลงของสังคมในค่าของวิวัฒนาการเมื่อสังคมเกิดไม่ทำหน้าที่ของตนเอง ก็จะมีการปฏิรูปขึ้นใหม่สังคมก็จะเกิดการพัฒนาขึ้นอีกทฤษฎีนี้เชื่อว่าเมื่อสังคมมีการพัฒนาความยากจนก็จะลดลง

กล่าวโดยสรุปแล้ว ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัย มีเนื้อหาสาระสำคัญดังแผนภูมิข้างล่าง คือ

ตารางที่ 1 ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัย

ลักษณะดั้งเดิม	กระบวนการเปลี่ยนแปลง	ลักษณะของภาวะทันสมัย
1. เกษตรกรรม	กระบวนการโยกย้าย	1. อุตสาหกรรม
2. การผลิตเพื่อยังชีพ	เปลี่ยนแปลงและผสมผสาน	2. การผลิตเพื่อการค้า
3. ระบบการเมืองและบริหารแบบเผด็จการ	เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโดยมีสถาบันเป็นศูนย์กลาง	3. ระบบการเมืองและการบริหารแบบประชาธิปไตย
4. ระบบราชการแบบเดิม	เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง	ตัวแทน
5. สังคมชนบท		4. การปกครองระบบสมัยใหม่
6. ความเชื่อแบบไสยศาสตร์		5. สังคมเมือง
		6. ความเชื่อแบบวิทยาศาสตร์

ที่มา : กมลวรรณ นัตรมงคล (2546 : 18)

ลักษณะที่สำคัญของสังคมที่เปลี่ยนแปลงให้ทันสมัย

1.1 การเปลี่ยนแปลงวิถีการดำเนินชีวิตและเทคโนโลยีในการดำรงชีวิตจากแบบเรียบง่ายในสังคมจารีตไปสู่การดำรงชีวิตที่อาศัยความรู้และเทคโนโลยีระดับสูง มีความเป็นวิทยาศาสตร์มากขึ้น

1.2 เปลี่ยนแปลงระบบการผลิตจากเกษตรกรรมแบบยังชีพหรือการทำกรเกษตรในที่ดินแปลงเล็กเพื่อบริโภคในครัวเรือน เป็นการผลิตขนาดใหญ่เพื่อขาย มีการจ้างแรงงานภายนอกครอบครัวหรือชุมชนแทนการใช้แรงงานในครอบครัว

1.3 มีระบบอุตสาหกรรมในโรงงานและการใช้เครื่องจักรกลเพิ่มมากขึ้น

1.4 วิถีชีวิตของคนเปลี่ยนแปลงจากความสัมพันธ์แบบไม่เป็นทางการเป็นแบบเป็นทางการ

1.5 เกิดเมืองเพิ่มขึ้นและมีการขยายตัวของสังคมเมือง

1.6 มีการสร้างโครงการพื้นฐาน เช่น ถนน สาธารณูปโภค โรงเรียน โรงพยาบาล

1.7 เกิดชนชั้นกลางและผู้ประกอบการ (Entrepreneur) เพิ่มขึ้น

1.8 มีการเปลี่ยนแปลงระบบความเชื่อของคนจากอำนาจเหนือธรรมชาติ ครอบครัว และชุมชนนิยมเป็นความคิดเชิงเหตุผล บัณฑิตชนนิยมและวัตถุนิยม

1.9 โครงสร้างของครอบครัวเปลี่ยนแปลงจากครอบครัวขยายเป็นครอบครัวเดี่ยว

1.10 สถาบันทางสังคมต่างๆมีความซับซ้อนเพิ่มมากขึ้น

1.11 การจัดระเบียบทางสังคมใช้กฎหมาย ระเบียบ ข้อบังคับที่เป็นลายลักษณ์อักษร มากขึ้นแทนที่บรรทัดฐานและวิถีประเพณีที่ใช้กันในสังคมจารีต

แนวคิดทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัยแบ่งสังคมออกเป็นสองรูปแบบ กล่าวคือ สังคมประเพณีที่ค่อยพัฒนา กับสังคมทันสมัยที่พัฒนาแล้ว ดังนั้นการพัฒนาจึงเป็นกระบวนการสร้างความทันสมัย (Modernization) เป็นการเปลี่ยนแปลงในลักษณะทางเดียว และเปลี่ยนอย่างค่อยเป็นค่อยไป เพื่อให้ระบบต่าง ๆ ในสังคมมีโอกาสได้ปรับตัวไปพร้อมกับการรักษาสมดุลภาพ (Equilibrium) และความมั่นคง (Stability) ของสังคมซึ่งรูปจำลองของการพัฒนา (Development Models) ก็คือรูปแบบของสังคมเมืองที่ทันสมัย และพุ่งประเด็นไปที่เป้าหมายแรกของการพัฒนานั้น คือความเจริญทางเศรษฐกิจ (Development Equates Economic Growth) โดยใช้ดัชนีชี้วัดที่สำคัญของการพัฒนา (Development Indicators) นั่นก็คือรายได้ประชาชาตินั้นเอง สังคมมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาแต่เฉพาะการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น (Change for Better) เท่านั้น จึงจะเรียกว่า การพัฒนา ซึ่งต้องเกิดมาจากการวางแผนและการกำหนดทิศทาง การเปลี่ยนที่พึงประสงค์ และต้องสอดคล้องกับค่านิยมของสังคมด้วย การพัฒนาเศรษฐกิจจะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัย กระบวนการสร้างความทันสมัย (Modernization Process) โดยมุ่งสร้างการเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นสองระดับ คือระดับสังคมและระดับบุคคล

การพัฒนาไปสู่ความทันสมัยนั้น อาจกล่าวได้ว่ามีทั้งข้อดีและข้อเสีย ประเทศค่อยพัฒนาทั้งหลายที่ ได้รับอิทธิพลจากการแผ่ขยายอำนาจของประเทศตะวันตก เกิดการเปลี่ยนแปลงจากสังคมเกษตรกรรมไปสู่สังคมอุตสาหกรรม มีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานอย่างรวดเร็ว เช่น ถนน สาธารณูปโภคต่าง ๆ โรงพยาบาลและโรงเรียน การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วนี้ไม่สอดคล้องกับขนบธรรมเนียม วัฒนธรรมและลักษณะทางกายภาพของท้องถิ่น ปัญหาที่ตามมาคือความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ การใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างฟุ่มเฟือยและไม่เห็นคุณค่า การเกิดมลภาวะ ปัญหาทางเศรษฐกิจและปัญหาสังคมต่าง ๆ อีกมากมาย

โดยสรุปกระบวนการสร้างความทันสมัย (Modernization Process) มีลักษณะดังต่อไปนี้

1.1 Modernization เป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงเชิงปฏิรูป (Revolutionary Process) ของวิวัฒนาการทางสังคม

1.2 Modernization เป็นกระบวนการที่สลับซับซ้อน (Complex Process)

- 1.3 Modernization เป็นกระบวนการที่เป็นระบบ (Systemic Process)
- 1.4 Modernization เป็นกระบวนการในระดับ โลก (Global Process)
- 1.5 Modernization เป็นกระบวนการที่ใช้เวลายาวนาน (Lengthy Process)
- 1.6 Modernization เป็นกระบวนการที่มีขั้นตอน (Phased Process)
- 1.7 Modernization เป็นกระบวนการสร้างความเป็นเอกพันธ์ (Homogenizing Process)
- 1.8 Modernization เป็นกระบวนการที่ไม่ย้อนกลับ (Irreversible Process)
- 1.9 Modernization เป็นกระบวนการก้าวหน้า (Progressive Process)

ทฤษฎีนี้มองว่าพัฒนาการของทุนนิยมในชนบทในที่สุดจะทำให้ชาวนาสูญหายไป กลายเป็นผู้ประกอบการเกษตรกรรมที่ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ ทำการผลิตบนฟาร์มขนาดใหญ่ ใช้แรงงานรับจ้างและการจัดการทำนองเดียวกับการผลิตในภาคอุตสาหกรรม มโนทัศน์ที่สำคัญของ ทฤษฎีความทันสมัยได้แก่ สังคมประเพณี (Traditional Society) และสังคมทันสมัย (Modern Society) ในขณะที่มโนทัศน์สังคมทันสมัยสร้างขึ้นจากการดึงลักษณะทางโครงสร้างของประเทศทุนนิยม พัฒนาแล้ว โดยมีกระบวนการที่จะนำไปสู่ขั้นตอนความทันสมัย ได้แก่ การรับเอาความรู้ทางวิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยีจากตะวันตก การขยายตัวของเมือง การผลิตเกษตรกรรมเพื่อการค้าและใช้ปัจจัยผลิต สมัยใหม่ที่จัดซื้อจากตลาด การผลิตหัตถกรรมแบบอุตสาหกรรมรวมศูนย์คนงาน การเพิ่มสัดส่วน ประชากรในเมือง การทำให้ความเชื่อทางศาสนากลายเป็นทางโลก เปิดให้มีการย้ายช่วงชั้นได้อย่าง เสรี เกิดระบบการศึกษาแบบเป็นทางการ การสลายตัวของระบบครอบครัวขยายพร้อม ๆ กับทำลาย ระบบวัฒนธรรมแบบดั้งเดิม พัฒนาระบบการมีส่วนร่วมทางการเมืองแบบสมัยใหม่และการพัฒนา ระบบการบริหารราชการที่ซับซ้อน ทฤษฎีนี้เห็นว่าสังคมใด ๆ ก็ตามที่สมาชิกจำนวนมากมีความ ต้องการประสบความสำเร็จส่วนบุคคลระดับสูง (The Need For Achievement) จะก่อให้เกิดแบบ แผนทางพฤติกรรมแบบนักประกอบการจำนวนมาก แบบแผนพฤติกรรมดังกล่าวจะปรากฏเด่นชัด ในนักธุรกิจ นอกจากนี้พฤติกรรมแบบนักประกอบการจะเป็นพลังสำคัญที่จะก่อให้เกิดการพัฒนา เศรษฐกิจเป็นไปอย่างรวดเร็ว

เมื่อพิจารณาถึงการเปลี่ยนแปลงของชุมชน ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัยจะมองว่า ชุมชนเป็นลักษณะของสังคมแบบดั้งเดิม ดังนั้นชุมชนจึงกำลังเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยมากขึ้น โดยการทำให้เกษตรกรเปลี่ยนมาเป็นผู้ประกอบการ จากการอาศัยเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่ทำการผลิต ขนาดใหญ่ขึ้น มีการจ้างแรงงาน และการผลิตจะเปลี่ยนจากเป้าหมายเพื่อยังชีพมาเป็นการผลิตเพื่อ ขาย

2. ทฤษฎีเศรษฐกิจแบบชาวนา (Peasant Economy Theory)

เป็นทฤษฎีที่สร้างขึ้นจากข้อมูลขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจำนวนมาก สามารถ แบ่งได้เป็น 2 ระดับ คือระดับแรกเป็นทฤษฎีว่าด้วยพฤติกรรมประกอบการเกษตรกรรมของชาวนา

ในระดับครอบครัว อีกระดับหนึ่งเป็นเศรษฐกิจระดับประชาชาติ เขามีความเห็นว่ายเศรษฐกิจของชวานาเป็นระบบเศรษฐกิจที่มีความแตกต่างไปจากระบบทุนนิยมโดยสิ้นเชิง ในระบบทุนนิยมนั้นที่ดินและแรงงานเป็นปัจจัยแปรผันซึ่งนายทุนนำมาสร้างเป็นผลกำไร โดยรวมกับทุนที่เขามีอยู่และพิจารณาว่าทุนเป็นปัจจัยคงที่แต่ในระบบเศรษฐกิจแบบชวานาแรงงานภายในแต่ละครอบครัว เป็นปัจจัยคงที่ซึ่งจะกำหนดการเปลี่ยนแปลงในขนาดของทุนและที่ดิน ดังนั้นทั้งทุนและที่ดินจึงเป็นปัจจัยแปรผัน นอกจากนี้แรงจูงใจในการผลิตของชวานาก็ยังมีความแตกต่างไปจากแรงจูงใจของนายทุน เป้าหมายในการผลิตของชวานาก็เพื่อต้องการสิ่งอุปโภคและบริโภคที่จำเป็นต้องใช้ภายในครอบครัว ชวานาอยากกินและใช้สิ่งใดก็จะทำการผลิตสิ่งนั้น และต้องการผลผลิตในการบริโภคจำนวนเท่าไรก็จะทำการผลิตในปริมาณที่เพียงพอแน่นอน ส่วนนายทุนจะทำการผลิตเพื่อแสวงหาผลกำไรสูงสุดอะไรที่ขายได้และมีผลกำไรสูงก็จะผลิตสิ่งนั้น นอกจากนี้ปริมาณการผลิตของนายทุนมิได้ถูกกำหนดจากความต้องการบริโภคแต่เกิดจากอุปสงค์ของตลาด (สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. 2533 : 18)

ชวานอฟมีความเห็นว่า ชวานาจะเพิ่มความพยายามในการทำงานได้ถ้าหากเขาเชื่อว่า จะก่อให้เกิดผลผลิตเพิ่มขึ้นอันจะนำไปใช้จ่ายการบริโภคและการลงทุน แต่ชวานาจะไม่ทำงานหนักเกินกว่าจุด ๆ หนึ่งซึ่งเป็นจุดที่เขาเห็นว่าความเหนื่อยในการทำงานหนักหน่วงเกินไปมีน้ำหนัมากกว่าความต้องการสิ่งอุปโภคบริโภค กลไกทางสังคมเหล่านี้จะไปกำหนดพฤติกรรมการผลิตของชวานา ซึ่งชวานอฟเรียกกลไกนี้ว่า “สภาวะดุลยภาพระหว่างผู้บริโภครักกับผู้ทำการผลิต” (สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. 2533 : 19)

ระบบเศรษฐกิจแบบชวานาของชวานอฟมีเทคโนโลยีในระดับสังคมชวานา ที่เรียกว่า “จีวแต่แจ้ว” หรือ “เทคโนโลยีทางสายกลาง” นั่นเอง แนวคิดนี้แสดงให้เห็นว่ารายได้ของชวานาสามารถเพิ่มขึ้นได้โดยการดูดซับแรงงานภายในครอบครัวมากขึ้น จากการเพาะปลูกบนพื้นที่ขนาดเล็ก ชวานอฟเห็นว่าไม่เพียงแต่เทคโนโลยีของชวานาจะเหมาะสมเท่านั้น แต่มีประสิทธิภาพสูงกว่าและสามารถแข่งขันได้มากกว่าการผลิตขนาดใหญ่แบบทุนนิยม เพราะการผลิตขนาดเล็กของชวานามีลักษณะยืดหยุ่นมาก เมื่อเกิดสภาวะวิกฤติการณ์ทางเศรษฐกิจขึ้น ฟาร์มขนาดใหญ่ของนายทุนล่มจมแต่ฟาร์มของชวานาสามารถอยู่รอดได้ (สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. 2533 : 19)

3. ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองแนวมาร์กซิสต์

สามารถนำมาประยุกต์ใช้ศึกษาการเปลี่ยนแปลงชุมชนในประเทศไทยมี 2 กระแสคือทฤษฎีมาร์กซิสต์ตามแบบฉบับและวิธีการผลิตตามแบบเอเชีย

ทฤษฎีมาร์กซิสต์ตามแบบฉบับมองว่า ชุมชนเป็นระบบก่อนทุนนิยม ซึ่งเกษตรกรทั่วไปมีลักษณะเป็นชนชั้นหนึ่งและการขยายตัวของระบบทุนนิยมแบบอุตสาหกรรม จะมีผลให้ชุมชนต้องมีการเปลี่ยนแปลง โดยการทำให้ชาวชุมชนแตกขั้วออกเป็นชนชั้นต่าง ๆ คือชาวชุมชน

ที่รวบ ชาวมุขชนฐานะปานกลางและชาวมุขชนที่ยากจน กล่าวคือจะมีชาวมุขชนส่วนหนึ่งกลายมาเป็นผู้ประกอบการที่เป็นเจ้าของเครื่องมือและปัจจัยการผลิต ตลอดจนการจ้างแรงงานในขณะที่ชาวมุขชนอีกส่วนหนึ่งจะสูญเสียปัจจัยการผลิต กลายมาเป็นชาวมุขชนรับจ้าง ดังนั้นมุขชนก็จะเปลี่ยนเป็นระบบทุนนิยม

พิชิต ลิขิตกิจสมบูรณ์ (2546 : 78) ได้กล่าวถึงตำแหน่งและบทบาทของชาวนาที่มีผลต่อการขยายตัวของระบบทุนนิยม ได้แก่ แนวคิดการสะสมทุนเบื้องต้น หมายถึง กระบวนการแยกผู้ผลิตโดยตรงจากการครอบครองเงื่อนไขแห่งแรงงานหรือปัจจัยการผลิตของตนเอง โดยเปลี่ยนปัจจัยยังชีพและปัจจัยการผลิตให้กลายเป็นทุนและเปลี่ยนผู้ผลิตโดยตรงเป็นแผนกงานรับจ้าง การแยกผู้ผลิตในภาคเกษตรกรรมหรือชาวนาออกจากที่ดิน ถือว่าเป็นรากฐานของกระบวนการนี้ทั้งหมดสถานะทางทฤษฎีเป็นการทำความเข้าใจในการวางรากฐานให้กับการเจริญเติบโตของวิถีการผลิตแบบทุนนิยม ตามทัศนะของมาร์กซ์ ซึ่งก้าวแรกของการสร้างตลาดภายในให้กับทุนอุตสาหกรรมเมื่อผู้ผลิตโดยตรงที่ถูกแยกขาดออกจากปัจจัยการผลิต ต้องกลายเป็นองค์ประกอบทางวัตถุของทุนแปรผัน ขณะเดียวกันผลผลิตทางการเกษตรซึ่งเป็นวัตถุดิบของการผลิตภาคอุตสาหกรรมต้องกลายมาเป็นองค์ประกอบทางวัตถุของทุนคงที่ นอกจากนี้ การทำลายหัตถกรรมภายในครัวเรือนและการทำไร่นาขนาดใหญ่ โดยใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ต่างเป็นการสร้างตลาดภายในให้กับทุนอุตสาหกรรมทั้งสิ้น ด้วยพื้นฐานของการแยกหัตถกรรมออกจากเกษตรกรรมภายในครัวเรือนและแยกขาดผู้ผลิต โดยตรงออกจากปัจจัยการผลิต ทำให้การผลิตภาคอุตสาหกรรมขยายตัวออกไปอย่างกว้างขวาง มาร์กซ์ ได้วิเคราะห์ระบบนายทุนไว้ว่ามีลักษณะสำคัญ 3 ประการ คือ

3.1 จากการผลิตเพื่อซื้อขายแลกเปลี่ยนเป็นการผลิตเพื่อตลาดไม่ใช่การผลิตเพื่อใช้เอง คาร์ล มาร์กซ์ แยกแยะระหว่างคำว่าผลผลิต (Product) กับคำว่าสินค้า (Commodity) ผลผลิตไม่จำเป็นต้องเป็นสินค้าเมื่อผลผลิตนั้นถูกส่งออกขายในตลาด ลักษณะสำคัญประการหนึ่งของระบบทุนนิยมคือการผลิตเพื่อขาย ระบบทุนนิยมวิวัฒนาการต่อจากระบบศักดินา ในระบบศักดินาการผลิตทำเพื่อใช้เองและเพื่อส่งส่วยแก่เจ้าของที่ดินผู้ปกครอง แต่ในระยะหลังของระบบศักดินาการค้าขายของเจริญขึ้นการซื้อขายแลกเปลี่ยนขยายจากเฉพาะสินค้าฟุ่มเฟือยสู่สินค้าธรรมดา การขยายตัวของการค้ามีส่วนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจการเมืองจากศักดินาสู่ระบบนายทุนเพราะการค้าขายต้องการความอิสระเสรีและการเลิกพันธนาการ (Bondage) ซึ่งมีอยู่มากในระบบศักดินา ระบบเศรษฐกิจที่ผลิตเพื่อขาย หมายความว่า เป็นระบบที่รับรองกรรมสิทธิ์ส่วนตัว ในปัจจุบันการผลิตและผลผลิตของแรงงานเพราะการแลกเปลี่ยน คือการนำสินค้าของตัวเองไปแลกกับของผู้อื่น หากสิ่งของนั้นเป็นของส่วนรวมก็นำไปแลกไม่ได้ และหมายความด้วยว่าเป็นระบบแบ่งงานกันทำ เพราะสิ่งของที่จะนำมาแลกเปลี่ยนย่อมต้องเป็นของต่างกัน

3.2 มีการผูกขาดปัจจัยการผลิตอยู่ในมือชนชั้นนายทุน ซึ่งเป็นคนกลุ่มน้อย ระบบเศรษฐกิจที่ผลิตเพื่อการค้าไม่จำเป็นต้องเป็นระบบทุนนิยมก็ได้ เช่น เป็นระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้าที่ไม่มีนายทุนแต่ประกอบด้วยผู้ผลิตเล็กอิสระ (Petty Commodity Production) ที่ต่างเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต คือเป็นระบบที่มีกรรมสิทธิ์ส่วนตัวปัจจัยการผลิต แต่ปัจจัยการผลิตนั้นกระจายกันอยู่แรงงานแต่ละคนเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตและกิจการผลิตของตัวเอง การแลกเปลี่ยนจากระบบผู้ผลิตเล็กอิสระเป็นระบบนายทุน เกิดเมื่อมีการสะสมทุนหรือปัจจัยการผลิตจำกัดอยู่ในมือคนจำนวนน้อย ขณะเดียวกันสมาชิกอื่นของสังคมคือผู้ผลิตเล็ก ช่างอิสระ และชาวนา ก็เสียปัจจัยการผลิตของตนไปกลายเป็นกรรมกรผู้มีชีวิตอยู่กับค่าแรงงาน ขบวนการสะสมทุนในมือชนชั้นนายทุน

3.3 พลังงานกลายเป็นสินค้าชนิดหนึ่ง ซึ่งมาร์กซ์ได้แยกไว้อย่างชัดเจนระหว่างคำว่าผลผลิตกับคำว่าสินค้า ผลผลิตไม่จำเป็นต้องเป็นสินค้า ผลผลิตจะกลายเป็นสินค้าเมื่อผลผลิตนั้นถูกส่งออกขายนอกตลาดระบบเศรษฐกิจที่ผลิตเพื่อการค้า ไม่จำเป็นต้องเป็นระบบนายทุนก็ได้ เช่น เป็นระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้าที่ไม่มีนายทุน แต่ประกอบด้วยผู้ผลิตเล็กอิสระ ที่ต่างเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตซึ่งการเปลี่ยนจากผู้ผลิตอิสระเล็กเป็นระบบทุน เกิดเมื่อมีการรวมสะสมทุนหรือปัจจัยการผลิตจำกัดอยู่ในมือคนจำนวนน้อย ขณะเดียวกันสมาชิกอื่นของสังคม คือผู้ผลิตเล็กก็เสียปัจจัยการผลิตของตนไป กลายเป็นกรรมกรผู้มีชีวิตอยู่กับค่าจ้างแรงงาน โดยพลังแรงงานได้กลายเป็นสินค้าชนิดหนึ่งในตลาดสืบเนื่องจากการที่คนจำนวนมากไม่มีปัจจัยการผลิตเสียแล้ว จึงต้องขายพลังแรงงานให้กับนายทุน ซึ่งก็คือความสามารถในการทำงาน ระบบนายทุนจะมีการชูดรีดค่าส่วนเกินที่มูลค่าของสินค้าที่แรงงานเป็นผู้นำขึ้นมา นายทุนจึงมีชีวิตอยู่บนหลังกรรมกร การชูดรีดทำให้ระบบนายทุนประกอบด้วยสองชนชั้นที่ขัดแย้งเป็นปฏิปักษ์ต่อกัน ฝ่ายหนึ่งคือ ชนชั้นนายทุน อีกฝ่ายหนึ่งคือ ชนชั้นกรรมกรชีพ

ส่วนทฤษฎีวิถีการผลิตตามแบบเอเชียมองว่า ชุมชนเป็นหมู่บ้านที่ประกอบไปด้วยผู้ผลิตรายย่อยอิสระ ชุมชนเป็นสถาบันเก่าแก่ ที่มีความเข้มแข็งทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคม เนื่องจากชุมชนตั้งอยู่บนค่านิยมที่มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน จึงทำให้มีความเป็นชุมชนสูง ดังนั้นเมื่อมีการขยายตัวของระบบทุนนิยมอุตสาหกรรมเข้ามา ความเป็นชุมชนจึงป้องกันมิให้เกิดการแตกขั้วเป็นชนชั้นต่าง ๆ อย่างง่ายดายนัก อย่างไรก็ตาม ชุมชนจะมีการเปลี่ยนแปลงอย่างช้า ๆ ไปสู่วิถีการผลิตแบบทุนนิยม เนื่องจากเป็นวิถีการผลิตที่ก้าวหน้ากว่า

สำหรับประเทศไทยนั้น ได้มีการนำทฤษฎีวิถีการผลิตแบบเอเชียมาใช้ โดยแนวทางที่ใช้ในการนำเสนอ คือการอธิบายวิถีการผลิตจากแง่มุมของหมู่บ้าน เป็นการปูทางให้ทราบถึงวิถีการผลิตแบบเอเชีย โดยแยกวิธีอธิบายออกเป็นหลานมิติได้แก่ ชุมชนหมู่บ้าน รัฐ พลังการผลิตและความสัมพันธ์ทางการผลิตไว้ดังนี้

ชุมชนหมู่บ้าน

ชุมชนหมู่บ้านในวิถีการผลิตแบบเอเชีย ตั้งอยู่แยกห่างจากกัน และกระจัดกระจายอยู่ทั่วไปในชนบท หมู่บ้านแต่ละหมู่บ้านจะเปรียบเสมือนโลกเล็ก ๆ ในตัวเอง ประกอบด้วยครัวเรือนหลาย ๆ ครัวเรือนอาศัยอยู่ร่วมกัน โดยที่แต่ละครัวเรือนทำการผลิตอาหารและเสื้อผ้าใช้เอง จึงมีความเพียงพอเบื้องต้นในระดับครัวเรือนและภายในหมู่บ้านก็ยังมีช่างฝีมือทำหัตถกรรมที่ต้องใช้ความชำนาญเฉพาะทาง ทำให้หมู่บ้านมีความเพียงพอในตัวเองทางเศรษฐกิจ โดยแทบจะไม่ต้องพึ่งพาอาศัยภายนอกเลย แต่ละหมู่บ้านจึงเป็นอิสระ ไม่ขึ้นแก่กันและมีการติดต่อกันน้อยมาก

ชุมชนหมู่บ้านมีกำเนิดมาจากชุมชนเชื้อสายหรือสังคมเผ่าในยุคโบราณ มีลักษณะเป็นสังคมเครือญาติ ทุกคนในชุมชนมีเชื้อสายเดียวกันและต้องพึ่งพาอาศัยกันเพื่อความอยู่รอดมาตั้งแต่สมัยที่ยังเป็นชนเผ่าเร่ร่อน ไม่ได้ลงหลักปักฐานเป็นการถาวร สภาพความจำเป็นทางเศรษฐกิจ ซึ่งต้องขึ้นกับปัจจัยสภาวะแวดล้อมมากในระบบเศรษฐกิจแบบชนบทนี้ ทำให้เกิดความอยู่รอดของทุกชีวิตในชุมชน ขึ้นอยู่กับความร่วมมือของสมาชิกในชุมชนโดยตรง ฉะนั้นทั้งตัวชุมชนเองและความเป็นชุมชน จึงมีความหมายอย่างยิ่งต่อการดำรงอยู่และสืบทอดต่อไปของชุมชน โดยนัยนี้ชุมชนจึงเป็นทั้งโลกเป็นทั้งชีวิต และเป็นทุกสิ่งทุกอย่างของคนในชุมชน แต่ละบุคคลจะเข้าถึงปัจจัยต่าง ๆ ที่จำเป็นต่อการดำรงชีพได้ก็ผ่านการเป็นสมาชิกของชุมชนเพียงสถานเดียว

ความสำคัญของความเป็นชุมชนยังดำรงสืบต่อมา เมื่อชุมชนเริ่มปักหลักตั้งถิ่นฐานทำกิจกรรมและเลี้ยงสัตว์แทนที่จะหาเก็บหรือล่าเอาจากธรรมชาติอย่างที่เคยทำ ณ จุดนี้เองที่ชุมชนเริ่มทำการผลิตเพื่อตอบสนองต่อความต้องการทางเศรษฐกิจของตน พื้นฐานการผลิตของชุมชนหมู่บ้านในวิถีการผลิตแบบเอเชีย คือเกษตรกรรมแต่ละครัวเรือนจะทำการผลิตสำหรับบริโภคในครัวเรือนของตนและทุกครัวเรือนต่างก็ทำการผลิตด้วยกันทั้งสิ้น การผลิตเพื่อเป็นสินค้าจึงมีความสำคัญน้อยมากในวิถีการผลิตแบบเอเชีย นอกจากแต่ละครัวเรือนจะผลิตอาหารกินเองแล้ว ยังมีการปั่นด้ายและทอผ้าใช้เองอีกด้วย ทุก ๆ ครัวเรือนจึงมีความเพียงพอในระดับหนึ่ง ส่วนงานหัตถกรรมที่ต้องใช้ความชำนาญเฉพาะอย่างก็จะมีช่างฝีมือในหมู่บ้าน เช่น ช่างปั้น ช่างเหล็ก เป็นผู้ผลิตให้กับชุมชนหมู่บ้านจึงมีความพอเพียงในตัวเอง ภายใต้ระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียงชีพ เป็นโลกที่ปิดและมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ภายในหมู่บ้านในระดับที่จำกัด โดยแทบจะไม่ได้ยุ่งเกี่ยวกับภายนอกเลย

พลังการผลิตทั้งในด้านเกษตรกรรมและหัตถกรรมอยู่ในระดับที่ต่ำ การผลิตขึ้นอยู่กับปัจจัยสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติมาก เช่น ลักษณะภูมิประเทศ ลักษณะทรัพยากรในท้องถิ่น รวมถึงดิน น้ำ ตลอดจนลม ฝนและฤดูกาล เป็นต้น เทคนิคการผลิตและเครื่องมือที่ใช้เป็นแบบง่าย ๆ ที่ชุมชนพัฒนาขึ้นมาให้เหมาะสมกับสภาพท้องถิ่นตน โดยอาศัยประโยชน์จากสภาพที่เป็นอยู่ของธรรมชาติให้เข้ากับความต้องการของตน

การแบ่งงานกันทำในกระบวนการผลิต มีลักษณะเป็นการแบ่งกันตามสภาพทางกายภาพของบุคคล เช่น เพศและวัย ไม่ใช่การแบ่งกันตามทักษะความชำนาญ คนแต่ละคนจึงทำงานทุก ๆ อย่าง เหมือน ๆ กัน ไม่มีการแบ่งงานกันทำเป็นเฉพาะ ประสิทธิภาพการผลิตจึงต่ำและไม่ค่อยมีผลผลิตส่วนเกินหรือมีก็แต่น้อย ทว่าเพียงพอต่อการดำรงอยู่ของชีวิตในชุมชน

ระบบกรรมสิทธิ์ในวิธีการผลิตแบบเอเชียเป็นระบบกรรมสิทธิ์ชุมชน กล่าวคือกรรมสิทธิ์เหนือที่ดินเป็นของชุมชน บังเอิญคนไม่ได้เป็นเจ้าของที่ดินที่ตนทำการเพาะปลูก ทว่าที่ดินทั้งหมดเป็นทรัพย์สินส่วนรวมของชุมชน แต่ละบุคคลมีเพียงสิทธิ์ในการครอบครองเพื่อทำประโยชน์จากที่ดินและการครอบครองนี้จะทำได้ก็ต่อเมื่อบุคคลนั้นเป็นสมาชิกของชุมชนเท่านั้น

เนื่องจากพื้นฐานการผลิตของชุมชนคือเกษตรกรรม ปัจจัยการผลิตที่จำเป็นจึงได้แก่ที่ดินเป็นกรรมสิทธิ์ของชุมชนและคนจะเข้าถึงปัจจัยการผลิตนี้ได้ก็ผ่านการเป็นสมาชิกของชุมชนเท่านั้น ทำให้คนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับชุมชนด้วยพันธะที่ผูกพันแน่นหนา ไม่สามารถปลีกตัวออกจากชุมชนได้ เพราะการปฏิเสธชุมชนก็หมายถึง การปฏิเสธสิทธิในการใช้ประโยชน์ที่ดินสำหรับการทำการผลิตเพื่อเลี้ยงชีพไปด้วยพร้อม ๆ กัน

ในสภาวะที่พลังงานการผลิตอยู่ในระดับต่ำ บุคคลต้องเข้าถึงปัจจัยการผลิตโดยผ่านการเป็นสมาชิกของชุมชน และมีการแบ่งงานกันทำในขนาดที่จำกัด ซึ่งก็ส่งผลให้มีการผลิตส่วนเกินจำกัดไปด้วยนี้ ทุกคนในชุมชนจึงมีความเท่าเทียมกันในแง่ของการดำรงชีวิต และหัวหน้าครอบครัวก็มีความเท่าเทียมกันในแง่ของสถานภาพทางสังคมด้วย

อย่างไรก็ดีในชุมชนก็ยังมีภารกิจส่วนรวมบางอย่างที่มีความจำเป็นต่อการดำรงอยู่ของชุมชนโดยรวม เช่น งานหัตถกรรม งานดูแลรักษาความสงบเรียบร้อย งานกำหนดเวลาสำหรับกิจกรรมการเพาะปลูก งานควบคุมปริมาณน้ำ เป็นต้น ชุมชนต้องการให้คนบางคนในหมู่บ้านประกอบภารกิจเหล่านี้ ภายในหมู่บ้านจึงมีการแบ่งงานกันทำขึ้นในระดับหนึ่งที่ไม่สูงมากนักเพื่อตอบสนองต่อความจำเป็นร่วมกันของชุมชน และชุมชนจะเป็นผู้รับค่าใช้จ่าย สำหรับการดำรงชีพของผู้ที่ไม่ได้ทำการผลิตเพื่อการยังชีพของตนเหล่านั้น

โดยการจัดโครงสร้างของชุมชนในลักษณะนี้ ทำให้ความเพียงพอในตนเองของชุมชนขยายขอบเขตรวมไปถึงกิจการต่าง ๆ ที่จำเป็นต่อการดำรงอยู่ของชุมชนด้วย ชุมชนได้อาศัยส่วนเกินของชุมชนรองรับความต้องการในส่วนนี้ได้ด้วยตัวของชุมชนเอง โดยไม่ต้องพึ่งพาอาศัยภายนอกมากนัก ชุมชนจึงมีลักษณะเป็นองค์กรอิสระซึ่งดำเนินการต่าง ๆ เพื่อการผลิตซ้ำตัวเองได้ด้วยตัวของตัวเองและมีการติดต่อกับภายนอกที่จำกัด แต่ละชุมชนจึงมีลักษณะเป็นโลกของตัวเองและไม่ขึ้นแก่กัน

การแบ่งงานในชุมชนซึ่งยังมีขนาดที่จำกัดนี้ เป็นรูปแบบเบื้องต้นของการเกิดขึ้นชั้นในหมู่บ้าน บางแห่งอาจมีระบบวรรณะและมีทาสด้วย แต่การมีชนชั้นนี้ ยังไม่ได้พัฒนาไปจนถึงขั้นของการแบ่งแยกเป็นชนชั้นเจ้าของปัจจัยการผลิตและชนชั้นที่ไร้ปัจจัยการผลิต เพราะระบบหมู่บ้านบนพื้นฐานของกรรมสิทธิ์ชุมชนยังคงเข้มแข็งอยู่ จึงยังไม่มี ความขัดแย้งระหว่างชนชั้นและการต่อสู้ทางชนชั้นเกิดขึ้นในหมู่บ้าน การเกิดขึ้นจึงไม่ใช่ลักษณะหลักของหมู่บ้าน ไม่สามารถทำลายลักษณะความเป็นชุมชน ซ้ำยังถูกคบบังโดยลักษณะความเป็นชุมชนของหมู่บ้านอีกด้วย

กลไกต่าง ๆ ของระบบหมู่บ้านในวิธีการผลิตแบบเอเชียได้พัฒนาสืบเนื่องมาเป็นระยะเวลายาวนาน ทำให้ระบบอุดมการณ์สอดคล้องและสนับสนุนต่อระบบการผลิตและระบบความสัมพันธ์ในชุมชนอย่างเข้มแข็ง ตั้งแต่ในระดับที่พื้นฐานที่สุด คือระดับของความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติไปจนถึงระดับความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน รูปแบบของเทคนิควิธีการผลิต ลักษณะการแบ่งงานกันทำในระดับครัวเรือนจนถึงระดับชุมชน รูปแบบของการผลิตและจัดสรรส่วนเกินเพื่อตอบรับภารกิจส่วนรวม ตลอดจนรูปแบบในการติดต่อสัมพันธ์กับโลกภายนอกล้วนแต่วางพื้นฐานอยู่บนกลไกของชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลไกด้านอุดมการณ์ ซึ่งมีความหมายเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กัน ต่างส่งผลกระทบต่อถึงกันและกันอย่างใกล้ชิด

เมื่อหมู่บ้านเติบโตขยายใหญ่ขึ้น ก็จะมีการอพยพโยกย้ายผู้คนบางส่วนออกไปตั้งเป็นหมู่บ้านใหม่ ซึ่งมีทุกสิ่งทุกอย่างเหมือนกับหมู่บ้านเดิม วิธีการผลิตแบบเดิม มีโครงสร้างความสัมพันธ์แบบเดิมและมีระบบอุดมการณ์แบบเดิม ชุมชนหมู่บ้านจึงมีการขยายตัวในเชิงปริมาณทว่าในลักษณะในเชิงคุณภาพของหมู่บ้านยังคงเดิมไม่เปลี่ยนแปลงหรือมีการเปลี่ยนแปลงเพียงเล็กน้อย ซึ่งเกิดอย่างเชื่องช้ามากและไม่มีการพัฒนาขึ้นมาเป็นชุมชนแบบใหม่อย่างชัดเจน

โดยนัยยะดังกล่าวนี้ หมู่บ้านในวิธีการผลิตแบบเอเชียถูกมองว่าหยุดนิ่งและเติบโตแบบพืชผัก คือมีการขยายขนาดแต่ไม่มีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง จึงเป็นพื้นฐานให้วิธีการผลิตแบบเอเชียมีลักษณะสถิติไม่สามารถพัฒนาขึ้นมาเป็นวิธีการผลิตแบบทุนนิยมได้

รัฐ

เมื่อพลังการผลิตพัฒนาสูงขึ้น ประชากรหนาแน่นขึ้นและมีจำนวนชุมชนเพิ่มมากขึ้น แต่ละชุมชนต่างก็ดำเนินการต่าง ๆ เพื่อให้บรรลุถึงผลประโยชน์ของตน ผลประโยชน์ของชุมชนเหล่านี้มีทั้งที่เป็นประโยชน์ร่วมกันและขัดแย้งกัน จึงทำให้เกิดความจำเป็นที่จะต้องมีการจัดการดูแลประสานประโยชน์ของทุก ๆ ชุมชนขึ้น ความจำเป็นอันนี้ก่อให้เกิดการแบ่งงานกันทำในรูปแบบใหม่ คือมีการจัดตั้งองค์กรขึ้นมาทำหน้าที่ดูแลผลประโยชน์ส่วนรวมระหว่างชุมชน

ในขณะที่ชุมชนหมู่บ้านอื่น ๆ ยังคงมีลักษณะเหมือนเดิมหรือเหมือนกัน องค์กรใหม่ที่ถูกตั้งขึ้นมานี้มีรูปร่างลักษณะที่แตกต่างกันออกไปและมีความสัมพันธ์กับหมู่บ้านในรูปแบบที่

พิเศษออกไปจากเดิมและในไม่ช้าก็ค่อย ๆ แยกตัวออกไปเป็นอิสระจากชุมชนอื่น ๆ โดยผ่านการสืบทอดหน้าที่ภายในตัวองค์กรนี้เอง ซึ่งก็เป็นการสืบทอดอำนาจไปด้วยพร้อม ๆ กัน ทั้งยังค่อย ๆ พัฒนาตัวเองขึ้นไปในระดับที่สูงขึ้นซับซ้อนมากขึ้น มีอำนาจมากขึ้นในฐานะของรัฐในที่สุด

ในวิธีการผลิตแบบเอเชีย รัฐอ้างตนเป็นเจ้าของที่ดินทั้งหมดครอบทับลงไปบนกรรมสิทธิ์ของชุมชนอีกทีหนึ่ง รัฐจึงเป็นเสมือนชุมชนใหญ่ที่รวมชุมชนทั้งหมดเอาไว้ด้วยกัน การอ้างสิทธิ์ของรัฐนี้นำมาซึ่งความชอบธรรมในการดึงดูส่วนเกินจากหมู่บ้านเพื่อนำมาหล่อเลี้ยงรัฐเอง ส่วนเกินที่ถูกดึงมานี้อยู่ในรูปของภาษีที่ชุมชนต้องจ่ายให้กับรัฐ ในขณะที่เดียวกันก็ถือเป็นเสมือนค่าเช่าที่รัฐเรียกเก็บจากชุมชน อันเนื่องมาจากการเข้าไปใช้ที่ของรัฐไปด้วยพร้อม ๆ กัน ภาษี / ค่าเช่า นี้จึงมีลักษณะเหมือนกันสองด้านของเหรียญเดียวกัน ซึ่งอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับหมู่บ้าน

ภาษี/ค่าเช่า นี้เป็นส่วนเกินที่รัฐเรียกเก็บจากชุมชน ไม่ใช่ปัจเจกบุคคลในชุมชนหมู่บ้าน รัฐจึงติดต่อ โดยตรงเฉพาะกับตัวหัวหน้าหมู่บ้าน ซึ่งแสดงบทบาทเป็นประตูหรือช่องทางผ่านของส่วนเกินจากหมู่บ้านไปสู่รัฐ โดยที่รัฐไม่เข้ามายุ่งเกี่ยวหรือจัดการผลิตและแจกจ่ายภายในหมู่บ้านเลย หัวหน้าหมู่บ้านจึงมีฐานะพิเศษ กล่าวคือเป็นตัวแทนของหมู่บ้านในสายตาของรัฐและเป็นตัวแทนของการสื่อสารกับรัฐในสายตาของคนในหมู่บ้านไปด้วยพร้อม ๆ กัน

ส่วนเกินที่หมู่บ้านส่งให้กับรัฐนี้อยู่ในหลายรูปแบบ คือ อยู่ในรูปของแรงงาน ซึ่งเป็นรูปแบบที่พื้นฐานที่สุดในรูปของผลผลิตส่วนเกินของชุมชน และในรูปของเงินตรา ซึ่งเป็นรูปแบบที่มีอยู่จำกัดที่สุด ส่วนเกินเหล่านี้เป็นผลประโยชน์หรือรายได้โดยตรงของรัฐ ซึ่งถูกรัฐผูกขาดโดยสิ้นเชิงและรัฐใช้จ่ายรายได้นี้ไปเพื่อหล่อเลี้ยงให้กับรัฐสามารถดำรงอยู่ได้ นอกจากรัฐ ยังมีกลุ่มคนอีกมากมายหลายกลุ่ม ซึ่งเข้ามาทำงานให้กับรัฐในตำแหน่งหน้าที่ต่าง ๆ เพื่อแลกเปลี่ยนกับผลประโยชน์ที่รัฐให้ กลุ่มคนเหล่านี้จึงไม่ใช่ผู้ที่ทำการขูดรีดส่วนเกินด้วยตัวเอง ทว่าเข้าถึงส่วนเกินได้โดยผ่านรัฐอีกต่อหนึ่ง

โครงสร้างทางการเมืองของสังคมเอเชียที่มีการรวมศูนย์อำนาจของรัฐมีบทบาทอย่างยิ่งในการกำหนดลักษณะทางอุดมการณ์ของสังคมโดยรวม กล่าวคืออำนาจทางการเมืองรวมถึงตัวผู้นำเบ็ดเสร็จกลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นตัวแทนของสวรรค์ พระเจ้าหรือเทพเสียบเองและในทางกลับกันศาสนาก็ทำให้เป็นการเมืองไปด้วยพร้อม ๆ กัน โครงสร้างส่วนบนอันประกอบด้วยกำลังอำนาจของรัฐควบคู่กับระบบอุดมการณ์ของสังคมนี้เอง ที่เป็นกลไกหลักในการขูดรีดส่วนเกินจากชุมชนหมู่บ้าน จัดเป็นกลไกนอกภาคเศรษฐกิจและกลไกอันนี้วางพื้นฐานอยู่บนการอ้างกรรมสิทธิ์ของรัฐเหนือที่ดิน ครอบทับลงไปบนระบบกรรมสิทธิ์ชุมชนของหมู่บ้านอีกชั้นหนึ่ง ซึ่งมักถูกพิจารณาว่าเป็นลักษณะหลักของวิธีการผลิตแบบเอเชีย

พลังการผลิต

วิธีการผลิตแบบเอเชียมักถูกกล่าวถึงว่ามีพลังการผลิตที่ต่ำ เมื่อเทียบกับวิธีการผลิตแบบอื่น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งวิธีการผลิตแบบทุนนิยมอยู่ในระดับที่ใกล้เคียงกันกับพลังการผลิตของชุมชนในยุคบุพกาล มีการพัฒนาขึ้นมาเรื่อยๆ หรือแทบจะไม่มีเปลี่ยนแปลง แต่ในความจริงแล้ว วิธีการผลิตแบบเอเชียมีทิศทางการพัฒนาพลังการผลิตเป็นของตัวเอง ไม่ใช่ว่ามีระดับพลังการผลิตที่ต่ำหรือแทบไม่มีการพัฒนาขึ้นมาเลย

โดยพื้นฐานแล้ว พลังการผลิตในวิธีการผลิตแบบเอเชียนี้ วางตัวอยู่บนสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติเป็นหลัก ปัจจัยทางธรรมชาติทรัพยากร รวมถึงระบบนิเวศ มีผลอย่างมากต่อการผลิตชาวบ้านต้องพึ่งพาอาศัยธรรมชาติทุกขั้นตอน เทคนิควิธีการและเครื่องมือที่ใช้เป็นแบบง่าย ๆ ใช้ประโยชน์จากสภาพที่เป็นอยู่ของธรรมชาติโดยไม่ได้มุ่งเปลี่ยนแปลงสภาพธรรมชาตินั้นให้เข้ากับความต้องการของตน ลักษณะการผลิตของชุมชนจึงเป็นการผลิตที่สอดคล้องกับธรรมชาติเกื้อกูลและพึ่งพาอาศัยกัน เป็นความยั่งยืนไม่ทำลายล้างธรรมชาติอันเป็นรากฐานทางทรัพยากรซึ่งก็คือรากฐานทางเศรษฐกิจของชุมชนหมู่บ้านเอง ชุมชนทำการผลิตอย่างเรียบง่ายด้วยสายตาที่ยาว ลักษณะเป็นการปรับตัวเพื่อให้รากฐานคงอยู่ เพื่อให้อยู่รอดในระยะยาว เป็นแนวการผลิตที่ตอบสนองความต้องการของมนุษย์ โดยมุ่งจะประนีประนอมกับสภาพธรรมชาติมากกว่าที่จะรุกทำลาย

การหาเก็บจากธรรมชาติ ที่เป็นรากฐานที่มั่นคงสำหรับความเพียงพอของชุมชนหมู่บ้านจึงต้องมีอย่างน้อยก็ป่าเล็ก ๆ และแหล่งน้ำ เพื่อหนุนรับการดำรงอยู่ของชุมชนเอาไว้ ดังจะเห็นจากการเลือกที่ตั้งถิ่นฐานของชุมชนเผ่าต่าง ๆ ไม่ว่าจะอยู่ในสภาพภูมิประเทศอย่างไรหรือมีภูมิอากาศอย่างไรหรือมีภูมิอากาศที่แห้งแล้งสักเพียงใดก็ตาม และการหาเก็บจากธรรมชาตินี้ยังสะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของการพึ่งพาอาศัยทรัพยากรชุมชน ในแง่ที่ทำให้เศรษฐกิจของชุมชนที่มีความยืดหยุ่น สามารถต้านทานวิกฤตการณ์ต่าง ๆ จากภายนอก โดยเฉพาะอย่างยิ่งภัยจากธรรมชาติ เช่น น้ำท่วม ฝนแล้ง ได้อย่างดี

เหนือขึ้นมาจากการหาเก็บจากธรรมชาติก็คือ การทำเกษตรกรรมซึ่งเป็นพื้นฐานหลักของการดำรงชีวิต เกษตรกรรมเกิดขึ้นมาในสังคมมนุษย์เพื่อประกันว่าจะมีอาหารและสิ่งจำเป็นใช้อย่างเพียงพอและทันเวลา การปลูกพืชเริ่มเข้ามาทดแทนการเก็บพืชผักจากป่าเพียงอย่างเดียวและการเลี้ยงสัตว์ก็เริ่มเข้ามาทดแทนการล่าสัตว์ในทำนองเดียวกัน โดยเกษตรกรรม มนุษย์จึงสามารถควบคุมปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีชีวิตรอดของตนเองได้มากขึ้น เกษตรกรรมมีจุดมุ่งหมายคือ ความเพียงพอ ไม่ใช่ความกินพอ อันจะทำให้สมดุลในธรรมชาติถูกรบกวนกระทบกระเทือนและย้อนกลับมาสั้นคลอนความอยู่รอดของมนุษย์ในที่สุด

โดยความมุ่งหมายนี้ ทุกครัวเรือนจึงทำการผลิตเพื่อตอบสนองต่อความเพียงพอของตนเอง ไม่จำเป็นต้องผลิตเป็นปริมาณมากเพราะไม่ได้เกิดผลประโยชน์ต่อใคร ไม่ได้เกิดผลประโยชน์ต่อชุมชน ทั้งยังทำให้เกิดปัญหาเสียดายด้วยซ้ำ เพราะการที่พื้นที่เกษตรเพิ่มขึ้นย่อมหมายถึง พื้นที่ป่าสำหรับการหาเก็บต้องลดลงไปด้วย

ยังคงมีบางสิ่งบางอย่างที่หมู่บ้านไม่สามารถผลิตได้ด้วยตนเอง แต่ต้องนำมาจากภายนอกจากแหล่งที่มีอยู่ เช่น เกลือและแร่เหล็ก เป็นต้น สิ่งเหล่านี้เป็นทรัพยากรที่มีอยู่เฉพาะในบางพื้นที่ ทว่าเป็นที่ต้องการในหลายพื้นที่ สภาพการณ์เช่นนี้ก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนทางไกลมาตั้งแต่สมัยโบราณ คนบางกลุ่มหรือชนเผ่าบางเผ่าดำรงชีวิตอยู่ด้วยการเดินทางค้าขายระหว่างถิ่นต่าง ๆ ที่มีความแตกต่างกันและมีทรัพยากรไม่เหมือนกัน คนเหล่านี้เองที่เป็นช่องทางในการติดต่อสื่อสารกับชุมชนอื่น ๆ ของแต่ละชุมชน นอกจากสื่อสารผ่านขบวนการค้าขายแล้ว ในหลายกรณีก็มีการติดต่อกันเองโดยตรงระหว่างคนในต่างชุมชนด้วย เช่น ชุมชนตากคนบนเขาสามารถติดต่อกับชุมชนที่ราบและชุมชนริมทะเลได้โดยเดินทางมาตามลำน้ำ เป็นต้น จะเห็นได้ว่า ชุมชนไม่ใช่โลกที่ปิดตายเลยทีเดียว แต่ยังมีการติดต่อสื่อสารกับภายนอกอยู่อย่างสม่ำเสมอ แม้อาจจะสังเกตได้ยากและไม่ชัดเจนนักก็ตาม และการติดต่อสื่อสารระหว่างชุมชนนี้ ได้มีบทบาทอย่างมาก ทั้งในด้านของการพัฒนารูปแบบการผลิตและในด้านของการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม กล่าวคือเทคนิควิธีการใหม่ ๆ จากชุมชนหนึ่งก็จะสามารถถ่ายทอดถึงชุมชนอื่น ๆ ได้ และในทางระบบความคิดเชื่อถือก็เป็นไปได้ในทำนองเดียวกัน ชุมชนจึงไม่ใช่โลกที่ปิดและแยกต่างหากออกจากกันดังที่อาจถูกสังเกตได้ในช่วงเวลาสั้น ๆ จากสายตาของคนภายนอกที่ไม่เข้าใจความเป็นชุมชนมากพอ

ความสัมพันธ์ทางการผลิต

ลักษณะของความสัมพันธ์ทางการผลิตในวิถีการผลิตแบบเอเชียก็คือ ความเป็นชุมชน ชุมชนมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อความอยู่รอดของทุกคน ในท่ามกลางการพัฒนาหลังการผลิตแบบค่อยเป็นค่อยไปนี้ มนุษย์ต้องเผชิญกับภัยอันตรายจากธรรมชาติมากมาย ไม่ว่าจะเป็นจากสัตว์ป่า โรคภัยไข้เจ็บ ความแห้งแล้ง ตลอดจนคลื่นลมและพายุ สิ่งที่จะช่วยให้มนุษย์เอาตัวรอดได้ก็คือ ความร่วมมือ ชุมชนจึงเป็นสถาบันหลักที่จะช่วยปกป้องคุ้มครองคนในชุมชนให้อยู่รอดปลอดภัยได้ ด้วยเหตุนี้ความสัมพันธ์ทางการผลิตจึงมีพื้นฐานอยู่บนปรัชญาชีวิตชุมชน

ปรัชญาชีวิตชุมชนในวิถีการผลิตแบบเอเชียนี้ สัมพันธ์กับระบบเครือญาติอย่างใกล้ชิด ชาวบ้านในหมู่บ้านเดียวกันจะสืบเชื้อสายมาจากเถือกเขาเหล่ากออันเดียวกัน เป็นญาติพี่น้องกัน ชุมชนจึงมีลักษณะคล้ายคลึงกับครอบครัวใหญ่ ที่มีสมาชิกหลายชั่วคน หลายกิ่งก้านสาขาอาศัยอยู่ร่วมกัน พึ่งพาอาศัยกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกันและรักใคร่กลมเกลียวกัน โลกทัศน์ว่าด้วยชีวิตชุมชนได้แฝงอยู่ในแทบทุกกิจกรรม นับตั้งแต่ระเบียบทางสังคม ขนบธรรมเนียมประเพณี ไปจนถึงฐานที่สุด

คือการผลิต ชาวบ้านจะมีการช่วยเหลือกันในการทำารเพาะปลูก อาจมีระบบจัดสรรปันน้ำกัน ช่วยกันในการก่อสร้างบ้านเรือน มีแนวความคิดเกี่ยวกับความกตัญญู การเคารพอาวุโส เป็นต้น

มีแง่คิดในการสังเกต คือการพัฒนาขึ้นมาของพลังการผลิตและความสัมพันธ์ทางการผลิต มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดและมีผลกระทบต่อกันและกันอยู่ตลอดเวลา โดยมีจุดมุ่งหมายอยู่ที่การพัฒนาระบบสังคมที่เข้มแข็งและดำรงอยู่ได้ด้วยตัวเอง ความก้าวหน้าในกระแสพัฒนาการวิถีนี จึงได้ความกลมกลืนเป็นองค์รวมของระบบชุมชนที่ทำให้หมู่บ้านและชาวบ้านสามารถดำรงชีวิตอยู่ในโลกได้อย่างมีความสุขได้ในระยะยาว

โดยสรุปแนวคิดวิถีการผลิตและระบบความสัมพันธ์ในชุมชน ตั้งแต่ในระดับที่พื้นฐานที่สุด คือระดับของความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติไปจนถึงระดับความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน ได้แก่ การตั้งถิ่นฐาน ลักษณะทางสังคมเป็นแบบเครือญาติ รูปแบบของเทคนิควิธีการผลิต ลักษณะการแบ่งงานกันทำ หน้าที่ในระดับครัวเรือนจนถึงระดับชุมชน รูปแบบของการผลิตที่ขึ้นอยู่กับปัจจัยทางธรรมชาติ การยึดหยุ่นกับธรรมชาติ การถือครองที่ดินของคนในชุมชนและการจัดสรรส่วนเกินเพื่อตอบรับภารกิจส่วนรวม ตลอดจนรูปแบบในการติดต่อสัมพันธ์กับโลกภายนอกและการเข้ามาของรัฐ

ทั้งนี้ ผู้วิจัยได้นำไปใช้เพื่อเป็นกรอบแนวคิดในการวิจัยและเพื่อสร้างแนวคำถามในประเด็นของการตั้งถิ่นฐานของชุมชน การรวมกลุ่มทางสังคม ลักษณะทางสังคม การประกอบอาชีพ เกษตรกรรมทั้งเรื่องของแรงงาน เครื่องมือและวิธีการผลิต การแบ่งงานและหน้าที่ของคนในครอบครัว ตลอดจนคนในชุมชนหนองเหียง การติดต่อกับสังคมภายนอก ซึ่งจะทำให้เข้าใจถึงรายละเอียดภายใต้กรอบแนวคิดนี้

ทฤษฎีมาร์กซิสต์แนวใหม่ (Neo-marxism) ให้ความสำคัญในการวิเคราะห์ระบบต่าง ๆ ดังนี้

1. ในระบบเศรษฐกิจเราจะต้องให้ความสำคัญในการวิเคราะห์เรื่องผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจซึ่งจะมีทั้งมิติของความสอดคล้องกันและความขัดแย้งดำรงอยู่ในการแลกเปลี่ยนทางเศรษฐกิจ ผู้คน 2 ฝ่ายย่อมได้รับผลประโยชน์มากกว่าความเลื่อมล้ำในการแบ่งผลประโยชน์นี้ ย่อมมีผลกระทบต่อความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจของกลุ่มคนเหล่านี้

2. ในการวิเคราะห์เรื่องการแลกเปลี่ยนและการแบ่งผลประโยชน์เราอาจมองไปที่การกระทำและพฤติกรรมของมนุษย์ ในฐานะที่เป็นปัจเจกบุคคลหรือเป็นกลุ่มชนก็ได้ มาร์กซ์เน้นการวิเคราะห์เรื่อง “ชนชั้นทางเศรษฐกิจ” เช่น ชนชั้นแรงงานกับชนชั้นนายทุน โดยมองว่ากลุ่มคนที่อยู่ในชนชั้นใดชนชั้นมีแนวโน้มที่มีพฤติกรรมเหมือนกัน มีความต้องการและความใฝ่ฝันเหมือนกัน มีวิถีชีวิตและโอกาสเหมือนกัน ผลประโยชน์ที่แตกต่างระหว่างชนชั้นมักก่อให้เกิดความขัดแย้งทางชนชั้น เช่น แรงงานกับทุน

3. ในระบบเศรษฐกิจจะมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ดังเช่นในระบบทุนนิยมการสะสมทุนจะเป็นตัวจักรสำหรับการพัฒนาและการเปลี่ยนแปลง การสะสมทุนก่อให้เกิดการขยายตัวของอุตสาหกรรมอันนำไปสู่การเจริญเติบโตของเมืองใหญ่ วิถีชีวิตแบบใหม่เกิดขึ้นมาพร้อม ๆ กับแบบแผนการบริโภคที่เน้นความฟุ้งเฟ้อ ซึ่งกระตุ้นให้มีการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างกว้างขวาง

ทฤษฎีนี้อธิบายว่าการเปลี่ยนแปลงภายในการก่อรูปทางเศรษฐกิจสังคมในชนบทนั้น ระบบทุนนิยมมีผลกระทบต่อเปลี่ยนแปลงในวิถีการผลิตก่อนทุนนิยมอย่างลึกซึ้ง ชาวนาต้องนำผลผลิตไปขายในตลาดเพื่อนำเงินตรามาจ่ายภาษีให้แก่รัฐ และซื้อสินค้าหัตถกรรมที่พวกเขาเลิกทำการผลิตเอง รายได้รูปตัวเงินจากการขายพืชผลและแรงงานเริ่มมีความสูงขึ้น ขณะที่การใช้แรงงานรวมหมู่ ความสัมพันธ์ทางเครือญาติและความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนบ้าน เริ่มอ่อนตัวลงความสัมพันธ์เชิงค่าจ้าง การเช่าที่ดิน การทำนาแบบแบ่งกึ่งและการลงทุนทางสังคมเริ่มพัฒนาขึ้นทั้งยังมองถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจทางเศรษฐกิจ (การแย่งยึดส่วนเกิน) ที่แยกออกจากอำนาจทางการเมือง (อำนาจรัฐ) แล้วอำนาจทางเศรษฐกิจตกอยู่ในกำมือของกลุ่มทุนที่หลากหลายรวมทั้งทุนเจ้าที่ดินด้วย ส่วนอำนาจทางการเมืองที่ผู้แย่งยึดส่วนเกินโดยตรง เคยมีในอดีตต้องสูญเสียไปให้แก่อำนาจรัฐระบุมพิสมัยใหม่ การครอบครองกรรมสิทธิ์ที่ดินจำนวนมาก หากไม่ทำการผลิตเองและไม่ยอมปล่อยให้กลายเป็นที่รกร้างว่างเปล่าก็สามารถนำมาแบ่งให้ผู้อื่นเช่าทำกิน ชาวนาเช่าเกิดขึ้นจากการที่เขาถูกแยกขาดออกจากปัจจัยการผลิต (ที่ดิน) และเข้าสู่ความสัมพันธ์เชิงค่าเช่ากับนายทุนเจ้าที่ดินอันเป็นความสัมพันธ์ตามสัญญา (Contractual Relationship) เป็นการบีบบังคับด้วยกลไกทางเศรษฐกิจ หมายความว่า ชาวนาไร้ที่ดินหากไม่เลือกขายพลังแรงงานเป็นกรรมชีพและหลีกเลี่ยงจากภาวะหิวโหยอดตายก็ต้องถูกบีบบังคับให้เข้าสู่ความสัมพันธ์เชิงค่าเช่าในที่สุด (สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. 2533 : 27)

แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาเกษตรทางเลือก

เกษตรทางเลือกเป็นการทำการเกษตรอีกแบบหนึ่งที่ไม่ใช่เกษตรเคมีดังที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบัน เป็นการทำการเกษตรที่เน้นการใช้ปุ๋ยหมัก ปุ๋ยคอก และวัสดุคลุมดิน การผสมผสานการปลูกพืชและสัตว์ ลดการใช้สารเคมีสังเคราะห์ และสารเคมีกำจัดศัตรูพืชให้น้อยลงจนถึงขั้นไม่ใช้เลย ซึ่งปัจจุบันเกษตรทางเลือกมีอยู่หลายกลุ่ม ส่วนใหญ่จะมีหลักการและวิธีการที่ใกล้เคียงกัน แต่จะมีแตกต่างกันบ้างตามแนวคิดและวิถีปฏิบัติไปตามสภาพทางสังคมและวัฒนธรรม แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาเกษตรทางเลือกที่สำคัญ ได้แก่ (อานัฐ ต้นโช. 2550 : 12)

1. เกษตรธรรมชาติ (Natural Farming)

เกษตรธรรมชาติเป็นระบบเกษตรที่คำนึงถึงระบบนิเวศและสภาพแวดล้อมมีหลายแนวคิดที่รู้จักกันอย่างแพร่หลาย เช่น แนวคิดของมาซา โนบุ ฟูกุโอะกะ แนวคิดเกษตรธรรมชาติคิวกะของ

โมกิจิ โอคาตะและแนวคิดเกษตรธรรมชาติเกาหลีของฮาน คิว โซ ส่วนใหญ่แนวคิดของเกษตรธรรมชาติจะมีหลักการที่คล้ายคลึงกัน คือ การไม่ไถพรวนดิน ไม่ใส่ปุ๋ยเคมี ไม่กำจัดวัชพืช ใช้การคลุมดิน ใช้พลังจากสิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่ในธรรมชาติ และให้ความสำคัญกับดินเป็นอันดับแรกด้วยการปรับปรุงดินให้มีพลังในการเพาะปลูก เหมือนกับดินในป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติ โดยการนำทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่มาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด ซึ่งเป็นวิธีการที่ไม่ก่อให้เกิดผลเสียต่อสภาพแวดล้อม โดยไม่เป็นอันตรายต่อเกษตรกรและผู้บริโภค สามารถให้ผลผลิตที่มีทั้งปริมาณและคุณภาพ

ถือได้ว่าเป็นระบบเกษตรที่มีความยั่งยืนมั่นคงแนวทางของเกษตรธรรมชาติ เป็นแนวทางที่จะทำให้ดินเป็นดินที่มีความอุดมสมบูรณ์ เป็นดินที่มีชีวิตสามารถเพาะปลูกให้ได้ผลผลิตสูงและมีคุณภาพดีไม่ว่าจะเป็นพืชไร่ นาข้าว พืชผัก ไม้ผล ไม้ดอก ไม้ประดับและเป็นแนวทางการผลิตที่ปลอดภัยจากสารพิษทางการเกษตรทั้งต่อผู้ผลิตและผู้บริโภค ไม่มีผลเสียต่อสิ่งแวดล้อม

เป้าหมายของเกษตรธรรมชาติ ได้แก่

- 1.1 ปรับปรุงดินให้อุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติและจัดระบบนิเวศให้เกื้อกูลกัน
- 1.2 ผลิตอาหารที่มีรสชาติตามธรรมชาติและไม่มีสารพิษ
- 1.3 ผู้ผลิตและผู้บริโภคปลอดภัยจากสารพิษจากกระบวนการผลิต
- 1.4 เกษตรธรรมชาติ เป็นระบบการเกษตรแบบยั่งยืน รักษาสมดุลธรรมชาติ

- 1.1 การฟื้นฟูความสมดุลของระบบนิเวศ
- 1.2 การลดการพึ่งพาปัจจัยจากภายนอก

2. เกษตรอินทรีย์ (Organic Farming)

เป็นระบบการผลิตทางการเกษตรทางเลือกที่หลีกเลี่ยงการใช้สารสังเคราะห์ ไม่ว่าจะเป็นปุ๋ยเคมี สารเคมีกำจัดศัตรูพืชและฮอร์โมนต่าง ๆ ที่กระตุ้นการเจริญเติบโตของพืชและสัตว์ ตลอดจนไม่ใช้พืชหรือสัตว์ที่เกิดจากการตัดต่อทางพันธุกรรมที่อาจเกิดแลพิษในสภาพแวดล้อม เน้นการใช้อินทรีย์วัตถุ เช่น ปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมัก ปุ๋ยพืชสดและปุ๋ยชีวภาพ เป็นต้น ในการปรับปรุงบำรุงดินให้มีความอุดมสมบูรณ์ การปลูกพืชหมุนเวียน รวมทั้งใช้หลักการควบคุมศัตรูพืชโดยชีวภาพและเน้นการรักษาความอุดมสมบูรณ์ของดิน

สหพันธ์เกษตรอินทรีย์นานาชาติ (International Federation of Organic Agriculture Movements) หรือ IFOM ได้ให้ความหมายของเกษตรอินทรีย์ไว้ว่า “เป็นระบบเกษตรที่ผลิตอาหารและเส้นใยด้วยความยั่งยืนทางสิ่งแวดล้อม สังคมและเศรษฐกิจ โดยเน้นที่หลักการปรับปรุงบำรุงดิน การเคารพต่อศักยภาพทางธรรมชาติของพืช สัตว์และนิเวศการเกษตร เกษตรอินทรีย์จึงลดการใช้

ปัจจัยจากภายนอกและหลีกเลี่ยงการใช้สารสังเคราะห์ เช่น ปุ๋ย สารกำจัดศัตรูพืชและเวชภัณฑ์ สำหรับสัตว์ แต่ในขณะที่เดียวกันก็พยายามประยุกต์ใช้ธรรมชาติในการเพิ่มผลผลิตและพัฒนาความต้านทานต่อโรคของพืชและสัตว์เลี้ยง หลักการเกษตรอินทรีย์นี้เป็นหลักการสากลที่สอดคล้องกับเงื่อนไขทางด้านสภาพภูมิอากาศ เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่นด้วย”

3. เกษตรยั่งยืน (Sustainable Agriculture)

ระบบเกษตรกรรมยั่งยืนเป็นเกษตรทางเลือกอีกแนวทางหนึ่ง โดยเป็นแนวทางการพัฒนาอาชีพด้านการเกษตรที่สัมพันธ์กับการดำเนินชีวิตของเกษตรกรและสิ่งแวดล้อมที่สอดคล้องกับปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ระบบเกษตรกรรมยั่งยืนเกี่ยวข้องกับความเป็นอยู่ของชุมชนหลายระดับ ตั้งแต่ระดับครัวเรือน ระดับชุมชนจนถึงระดับประเทศ ซึ่งความเคลื่อนไหวด้านเกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรและองค์กรที่ก่อตัวขึ้นในสังคมไทยเริ่มตั้งแต่ปลายปี พ.ศ. 2520 เป็นต้นมา เกษตรกรรมยั่งยืนจะมีแนวคิดและวิธีการปฏิบัติสวนทางกับการเกษตรแผนใหม่ ที่ใช้ปัจจัยการผลิตจากภายนอกจำนวนมากและก่อให้เกิดสภาพเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อมในเวลาต่อมา แต่เกษตรกรรมยั่งยืนจะมีรูปแบบการทำเกษตรที่สอดคล้องกับระบบนิเวศ มีความเป็นไปได้ทางเศรษฐกิจ เป็นธรรมทางสังคมและมีมนุษยธรรมและระบบเกษตรกรรมยั่งยืนจะเป็นระบบการเกษตรที่รักษาอัตราการผลิตพืชและสัตว์ให้อยู่ในระดับที่ไม่ก่อให้เกิดความเสียหายในระยะยาวติดต่อกันภายใต้สภาพแวดล้อมที่เลวร้ายหรือไม่เหมาะสม

นอกจากนี้ในการทำเกษตรกรรมยั่งยืน เกษตรกรจะปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตและปรับเปลี่ยนพฤติกรรมการบริโภคให้สอดคล้องกับการทำเกษตรกรรมยั่งยืน ดังนั้นการทำเกษตรกรรมยั่งยืนจึงไม่ได้หมายความว่าเพียงการปรับเปลี่ยนเทคนิควิธีการทำการเกษตร หากยังหมายรวมถึงการสอนให้มีการปรับเปลี่ยนคุณค่าและกฎเกณฑ์การใช้ชีวิตไปในเวลาเดียวกัน

ในระบบเกษตรยั่งยืนเป็นการทำการเกษตรแบบผสมผสานที่มีทั้งการปลูกพืชและการเลี้ยงสัตว์หลายชนิดที่ผสมกันและมีความเกี่ยวเนื่องซึ่งกันและกันอย่างลงตัว ในการปลูกพืชจะมีการใช้พื้นที่ปลูกให้เกิดประโยชน์สูงสุด โดยการปลูกพืชต่างระดับกันเพื่อให้พืชแต่ละระดับได้ใช้แสงโดยทั่วกันและเกี่ยวเนื่องกันระหว่างพืชแต่ละชนิด และในการเลือกพืชแต่ละชนิดหรือรูปแบบการปลูกพืชจะพิจารณาจากสภาพพื้นที่แต่ละแห่งด้วย สำหรับการเลี้ยงสัตว์ก็จะใช้หลักการจัดการที่เกี่ยวเนื่องกันระหว่างสัตว์เลี้ยงด้วยกันเอง หรือระหว่างสัตว์เลี้ยงกับพืชที่ปลูก เช่น การเลี้ยงปลาในนาข้าว ปลาจะกินสาหร่ายในนาข้าวและถ่ายมูลออกมาเป็นปุ๋ยให้แก่ข้าว การเลี้ยงไก่บนบ่อปลา ไก่จะถ่ายมูลลงในบ่อปลาและมูลนั้นก็จะป็นอาหารให้กับปลาในบ่อต่อไป

เนื่องจากระบบเกษตรยั่งยืนเป็นระบบเกษตรที่มีความหมายค่อนข้างใกล้เคียงกับระบบเกษตรผสมผสานแต่จะเน้นปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อความยั่งยืน ดังนั้นระบบการเกษตรแบบใดก็ตามที่มีรูปแบบที่ทำให้เกิดความมั่นคงต่อเกษตรกร และมีผลในระยะยาวจึงจะถูกรวมเข้ามาอยู่ในระบบเกษตรยั่งยืน อาทิเช่น เกษตรธรรมชาติ วนเกษตรและเกษตรผสมผสาน เป็นต้น

4. เกษตรผสมผสาน (Integrated Farming)

เกษตรผสมผสานจัดเป็นเกษตรทางเลือกที่เป็นรูปแบบการทำเกษตรที่มีกิจกรรมตั้งแต่สองชนิดขึ้นไป ในช่วงเวลาและพื้นที่เดียวกัน เช่น การปลูกพืชและมีการเลี้ยงสัตว์หลายชนิดในพื้นที่เดียวกัน มีการเกี่ยวคู่กันอย่างต่อเนื่องระหว่างกิจกรรม เช่น ระหว่างพืชกับพืช พืชกับปลา สัตว์กับปลา พืชกับสัตว์ สัตว์กับสัตว์ ลักษณะการเกี่ยวคู่กันของระบบเกษตรผสมผสาน จึงทำให้ต้นทุนการผลิตลดลงและลดการพึ่งพาปัจจัยภายนอกในที่สุด ซึ่งเป็นวิธีการเพิ่มประสิทธิภาพการใช้ที่ดินเป็นการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในพื้นที่อย่างเหมาะสมเพื่อก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด

ในด้านเทคนิคและการจัดการพื้นที่เกษตรนั้น เกษตรผสมผสานให้ความสำคัญในเรื่องของการสร้างความหลากหลายของพืช สัตว์และทรัพยากรชีวภาพ การใช้ประโยชน์เกี่ยวคู่กันระหว่างกิจกรรม การใช้วัสดุหรือพืชคลุมดิน การปลูกพืชหลายระดับ มีแหล่งน้ำในพื้นที่ ซึ่งจะไม่นั่นหนักในข้อปฏิบัติ เช่น มีการไถพรวนหรือใช้ปุ๋ยเคมีร่วมกันก็ได้ เป็นต้น

เกษตรผสมผสานเริ่มเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางในประเทศไทยเมื่อประมาณปี พ.ศ.2527-2528 ซึ่งเกิดจากการที่เกษตรกรชาวนาของไทยประสบปัญหาการค้าข้าวตกต่ำอย่างรุนแรง ส่งผลให้ชาวนาที่ต้องพึ่งพารายได้จากการปลูกข้าวเพียงอย่างเดียวเกิดความเดือดร้อนอย่างหนัก ทำให้ต้องหันไปปลูกพืชเศรษฐกิจอื่น ๆ ก็เชื่อว่าจะสามารถแก้ปัญหาได้อย่างถาวร เพราะราคาผลผลิตขึ้นอยู่กับการส่งออกและราคาตลาดโลก เกษตรกรที่เลิกทำนาแล้วหันไปปลูกพืชชนิดอื่น เช่น ข้าวโพด มันสำปะหลัง อ้อย ฯลฯ ในที่สุดก็ประสบปัญหาเช่นเดิม ดังนั้นจึงได้เกิดกระแสแนวคิดที่จะเปลี่ยนแปลงการทำเกษตรแบบเดี่ยวมาเป็นการทำการเกษตรแบบผสมผสาน เพื่อป้องกันปัญหาความเสี่ยงจากราคาผลผลิตตกต่ำได้

“การทำเกษตรผสมผสาน” มีความแตกต่างจากการทำเกษตรหลาย ๆ อย่างที่เรียกว่า “ไร่นาสวนผสม” (Mixed Farming) ตรงที่เกษตรผสมผสานมีการจัดการกิจกรรมการผลิตผสมผสานเกี่ยวคู่กันเพื่อลดต้นทุนการผลิตและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรอย่างสูงสุด มิใช่มีกิจกรรมการผลิตหลาย ๆ อย่างเพื่อลดความเสี่ยงจากราคาผลผลิตที่ไม่แน่นอนเป็นหลัก อย่างการทำไร่นาสวนผสมแต่บางครั้งการทำไร่นาสวนผสมอาจมีกลไกการเกี่ยวคู่กันจากกิจกรรมการผลิตได้บ้าง แต่ก็เพียงเล็กน้อย มิใช่เกิดจากความรู้อย่างเข้าใจและการจัดการของเกษตรกร อย่งไรก็ตาม การทำไร่นาสวนผสมอาจเป็นบันไดขั้นต้นของการทำเกษตรผสมผสาน ได้อีกทางหนึ่ง

5. เกษตรทฤษฎีใหม่ (New Theory Agriculture)

เกษตรทฤษฎีใหม่มีแนวคิดและทฤษฎีในการพัฒนา อันเนื่องมาจากพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เกิดจากพระอัจฉริยภาพและพระปรีชาสามารถในการที่ได้ทรงคิดค้นเปลี่ยนแปลงปรับปรุงและแก้ไขให้การพัฒนาโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ เป็นงานที่ดำเนินการไปได้

โดยง่ายไม่ยุ่งยากซับซ้อนและสอดคล้องกับสภาพความเป็นอยู่และระบบนิเวศโดยส่วนรวมของธรรมชาติ ซึ่งเป็นแนวทางที่ได้ทรงคิด และคำนวณตามหลักวิชา ถึงวิธีการบริหารทรัพยากรธรรมชาติให้เกิดประโยชน์สูงสุด ตลอดจนสภาพทางสังคมของชุมชนนั้น ๆ โครงการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริมีอยู่มากมายหลายประเภท แตกต่างกันไปตามลักษณะและวัตถุประสงค์ของโครงการนั้น ๆ ซึ่งส่วนมากเป็นการแก้ไขปัญหาและพัฒนาด้านการทำมาหากินของประชาชนเป็นสำคัญ หลักสำคัญของทุกเรื่องก็คือ ความเรียบง่าย ทั้งนี้ทรงใช้คำว่า “Simplify” หรือ “Simplicity” ทั้งในแนวคิดและด้านเทคนิควิชาการจะต้องสมเหตุสมผล ทำให้รวดเร็วและสามารถแก้ไขปัญหาให้ก่อประโยชน์ได้จริง ตลอดจนต้องมุ่งไปสู่วิถีแห่งการพัฒนาที่ยั่งยืน

6. วนเกษตร (Agro Forestry)

วนเกษตร คือเกษตรทางเลือกรูปแบบหนึ่ง โดยเป็นการทำเกษตรที่มีการใช้ประโยชน์ที่ดินอย่างผสมผสานระหว่างกิจกรรมการเกษตร การป่าไม้ รวมถึงการเลี้ยงสัตว์ ในพื้นที่เดียวกันหรือสลับเปลี่ยนหมุนเวียนกันไป โดยเป็นกิจกรรมที่ความสอดคล้อง และเกื้อกูลกับระบบนิเวศน์ป่าไม้ในท้องถิ่น เพื่อให้ได้ผลผลิตอย่างสม่ำเสมอตลอดไป คำนึงถึงหลักความสมดุลตามธรรมชาติของระบบนิเวศเป็นสำคัญ เพื่อตอบสนองความต้องการ ในขณะที่ยังคงรักษาวิถีชีวิตของสังคมชาวชนบทที่เกี่ยวข้องในพื้นที่นั้น ๆ ให้มากที่สุด

วนเกษตร มาจากคำว่า วน ที่หมายถึงป่าที่มีความหลากหลายของทรัพยากรที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตและคำว่า เกษตร หมายถึงการใช้ที่ดินในการผลิตพืชหรือสัตว์ เช่น การเพาะปลูกพืช การทำป่าไม้ ประมง ปศุสัตว์ต่าง ๆ ดังนั้น วนเกษตรจึงหมายถึง การใช้ที่ดินในการผลิตพืช และสัตว์ให้มากชนิดหรือมีความซับซ้อนและหลากหลายทางชีวภาพใกล้เคียงธรรมชาติมากที่สุด หรือกล่าวได้อีกนัยหนึ่งว่า การทำเกษตรร่วมกันกับการอนุรักษ์ป่าไม้ โดยมีรากฐานหรือปัจจัยการผลิตที่มาจากท้องถิ่นเอง ทั้งนี้การทำวนเกษตรจะมีลักษณะแตกต่างหรือผันแปรไปตามสภาพพื้นที่ รวมถึงทัศนคติ ความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณีและความรู้ ความสามารถในการจัดการของแต่ละท้องถิ่นเอง

ระบบวนเกษตรสามารถแยกออกเป็น 4 รูปแบบองค์ประกอบของกิจกรรมหลักได้แก่

1.1 ระบบป่าไม้ร่วมกับการปลูกพืชเกษตรเป็นการปลูกพืชเกษตรแทรกในพื้นที่สวนป่าซึ่งสามารถทำได้หลายรูปแบบ เช่น ปลูกต้นไม้แนวขอบรอบนอกของแปลงปลูกพืชเกษตร ปลูกต้นไม้สลับแถวเว้นแถว ปลูกสลับเป็นแถบ ๆ หรือปลูกผสมกันอย่างไม่เป็นระเบียบระหว่างไม้ป่ากับพืชเกษตร

1.2 ระบบป่าไม้ร่วมกับการทำปศุสัตว์เป็นการใช้ประโยชน์ที่ดินร่วมกันระหว่างพื้นที่ป่าไม้ และการเลี้ยงสัตว์ โดยปลูกหญ้าหรือพืชอาหารสัตว์ในสวนป่า แล้วปล่อยสัตว์เข้าไปเลี้ยงในสวนป่าโดยตรง

1.3 ระบบเกษตรป่าไม้และปศุสัตว์เป็นการใช้ประโยชน์ที่ดินร่วมกันระหว่างกิจกรรมหลักทั้งสาม คือการป่าไม้ การเกษตร และการปศุสัตว์ ควบคู่ไปพร้อม ๆ กัน เป็นการรวมสองระบบข้างต้นเข้าด้วยกัน

1.4 ระบบป่าไม้ร่วมกับการทำประมง เป็นการใช้ประโยชน์ที่ดินร่วมกันระหว่างพื้นที่ป่าไม้ และการประมง เช่น การทำฟาร์มกุ้ง และทำฟาร์มหอยตามป่าชายเลน หรือการเลี้ยงปลาน้ำจืดตามร่องน้ำระหว่างแถวหรือคันคูของต้นไม้ เป็นต้น

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สุเรขา สุพรรณไพบูลย์ (2530) ได้ศึกษาเรื่อง การศึกษากลุ่มชาติพันธุ์ชาวของของจังหวัดจันทบุรี พบว่าชาวของมีค่านิยมความเชื่อ ประเพณีและวัฒนธรรม เป็นลักษณะเฉพาะของเขาเอง เช่น ประเพณีและพิธีกรรม การนับถือผีบรรพบุรุษ ที่เรียกว่า “การเล่นผีหิ้ง” และ “ผีโรง” ประเพณี การแต่งงาน การปกครอง การจัดระเบียบของสังคม ตลอดจนกฎเกณฑ์การควบคุมความประพฤติของชนในกลุ่มและภาษาพูด

ขวัญชีวัน บัวแดง (2545) ได้ศึกษาเรื่อง เอกลักษณะทางศาสนาของกลุ่มชาติพันธุ์ของกลุ่มกะเหรี่ยงทางภาคเหนือของประเทศไทย ซึ่งได้ชี้ให้เห็นถึงการมองเรื่องอัตลักษณ์ทั้งทางศาสนาและชาติพันธุ์ในช่วงเวลาที่ผ่านมา เป็นการมองในลักษณะของสารัตถะนิยมที่ถือว่าเป็นสิ่งที่เป็นแก่นแท้ที่มีอยู่โดยธรรมชาติมาดั้งเดิมก็คือการเปลี่ยนแปลงอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ อย่างไรก็ตามเขียนของขวัญชีวันได้เน้นมองที่การปฏิบัติในท่ามกลางความสัมพันธ์ทางอำนาจ ซึ่งทำให้อัตลักษณ์เรื่องของกระบวนการสร้างตัวตนในท่ามกลางการปะทะสัมพันธ์กับกลุ่มคนต่าง ๆ ในความสัมพันธ์เชิงอำนาจมีลักษณะที่เป็นกลยุทธ์และเป็นกระบวนการที่ไม่หยุดนิ่ง ขวัญชีวันได้ค้นพบการเปลี่ยนแปลงอัตลักษณ์ทางศาสนาที่มีอยู่อย่างต่อเนื่อง และในกลุ่มคนที่แสดงตนว่านับถือศาสนาใดศาสนาหนึ่งก็มีการปฏิบัติทางศาสนาที่หลากหลาย การนับถือศาสนาเป็นเรื่องการแสดงตัวตนของคน ๆ หนึ่งในช่วงเวลาใดช่วงเวลาหนึ่ง เพื่อแสดงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับกลุ่มที่นับถือศาสนานั้น ๆ

เสมอชัย พูลสุวรรณ (2544) ได้ศึกษาเรื่อง กระบวนการปรับตัวและสร้างอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมหรือกระบวนการสร้างจิตสำนึกชาติพันธุ์ของชาวไตใหญ่ (ซึ่งเป็นชนกลุ่มน้อยในประเทศพม่า) ภายใต้ปฏิสัมพันธ์กับวัฒนธรรมพม่า ซึ่งเป็นวัฒนธรรมของผู้ปกครองรวมถึงกับวัฒนธรรมของคนไตกลุ่มอื่น ๆ ภายใต้โครงสร้างพหุสังคม เสมอชัยสังเกตเห็นการปรุงแต่งรูปลักษณะทางวัฒนธรรมของ “ไตใหญ่” ในปัจจุบันว่าได้เกิดขึ้นภายใต้ 3 กระบวนการหลักด้วยกัน คือ 1) ความพยายามสร้าง “อดีต” ขึ้นมาเพื่อสนองเงื่อนไขทางสังคมในปัจจุบัน 2) การแสดงบทบาทในเชิงสัญลักษณ์ที่ทั้งท้าทาย ต่อรองและประนีประนอมกับวัฒนธรรมพม่าและ 3) การแสวงหาความหมายและแหล่ง

อ้างอิงใหม่ ๆ ให้ความสำคัญเป็น “ไตใหญ่” ซึ่งสามารถสังเกตจากการทำงานของกระบวนการเหล่านั้น ได้ผ่านวิธีที่ชาวไตใหญ่พยายามนิยามความหมายของพื้นที่ทางวัฒนธรรมในความสนใจของเรา โดยการสร้างอดีตของไตใหญ่ โดยอาศัยเครื่องมือที่สำคัญคือ ตำนาน

ประสิทธิ์ สิปรีชา (2545) ได้ศึกษาเรื่อง ระบบเครือญาติและอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ม้ง ในกระแสความเปลี่ยนแปลง ซึ่งเป็นการวิเคราะห์ระบบเครือญาติของชาวม้งท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลง โดยอาศัยแนวคิดกระบวนการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม การครอบงำและเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมและการผลิตซ้ำใหม่ทางวัฒนธรรม ข้อค้นพบในงานวิจัยดังกล่าว คืออัตลักษณ์ทางเครือญาติของกลุ่มชาติพันธุ์ม้ง สืบทอดผ่านทั้งทางสายเลือดและทางวัฒนธรรม ความเข้มข้นของระบบเครือญาติในทางวัฒนธรรมถูกผลิตซ้ำแล้วซ้ำเล่า ผ่านนิทานว่าด้วยต้นกำเนิดระบบแซ่ การใช้ศัพท์เรียกเครือญาติ พิธีแต่งงาน พิธีศพและการช่วยเหลือซึ่งกันและกันในชีวิตประจำวัน เป็นต้น เมื่อการพัฒนาและความทันสมัยเข้ามาสู่สังคมม้ง นั่นคือสาเหตุหลักที่ส่งผลโดยตรงต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบและความสัมพันธ์ทางเครือญาติของกลุ่มชาติพันธุ์ม้ง อย่างไรก็ตาม ผู้นำกลุ่มเครือญาติและพิธีกรรมได้พยายามรื้อฟื้นความเข้มแข็งของระบบเครือญาติเพื่อนำมาปรับใช้ให้เป็นประโยชน์และแก้ปัญหาในบริบทของความทันสมัยที่เกิดขึ้น พรหมแดนของความเป็นรัฐชาติมิได้เป็นอุปสรรคต่อระบบเครือญาติของชาวม้งแต่อย่างใด

อนек รักเงิน (2551) ได้ศึกษาเรื่อง ชาติพันธุ์สัมพันธ์กับการปรับตัวทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ของในจังหวัดจันทบุรี มีความมุ่งหมายในการศึกษาคือ เพื่อศึกษาปรากฏการณ์ทางด้านชาติพันธุ์ที่ส่งผลต่อการต่อการสร้างขึ้นมาใหม่ซึ่งอัตลักษณ์ความเป็นของ ภายใต้บริบทการพัฒนาของรัฐไทย และเพื่อศึกษากระบวนการรวมกลุ่มทางชาติพันธุ์ของภายใต้บริบททางสังคม วัฒนธรรมและเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไป พบว่า บ้านคลองพลู เป็นท้องถิ่นที่มีกลุ่มคนที่เรียกตนเองว่า “ของ” ตั้งถิ่นฐานอยู่เป็นชุมชนซึ่งเป็นกลุ่มที่มีภาษาและวัฒนธรรมเฉพาะกลุ่ม แต่เมื่อการพัฒนาของรัฐหันมาให้ความสำคัญกับความเป็นท้องถิ่น ภายใต้กรอบคิดวัฒนธรรมชุมชน จึงเปิดโอกาสให้คนบ้านคลองพลูร่วมมือกับหน่วยงานของรัฐ เสกสรรความเป็นท้องถิ่นในนามที่เรียกว่า “ของ” ด้วยกระบวนการนำภาษาและวัฒนธรรมของที่สูญหายไปกลับมา รื้อฟื้นและประดิษฐ์ขึ้นมาใหม่ โดยมีเป้าหมายเพื่อต้องการสร้างความแตกต่างระหว่างบ้านคลองพลูกับท้องถิ่นอื่น ๆ ทำให้บ้านคลองพลูเป็นที่รู้จักกันในนามที่เรียกว่า “ชุมชนของ” ผลกระทบจากการรื้อฟื้นความเป็นของที่เกิดขึ้นได้กระตุ้นให้เกิดการรวมกลุ่มอย่างไม่เป็นทางการ และทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างกลุ่มอำนาจท้องถิ่นเพื่อต่อสู้แย่งชิงผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ แต่ทั้งนี้พบว่า ความเชื่อเรื่องการมีบรรพบุรุษร่วมกัน ซึ่งสะท้อนผ่านพิธีกรรมการเซ่นไหว้บรรพบุรุษ ก็เป็นเครื่องมือในการรวมกลุ่มอย่างไม่เป็นทางการ โดยอาศัยความสัมพันธ์ทางเครือญาติเพื่อแบ่งแยกความแตกต่างระหว่างคนของกับกลุ่มคนไทยและคนจีนในบ้านคลองพลู และเป็นการสร้างสำนึกความเป็นของที่สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน

สุทธิวิทย์ จรดล (2548) ได้ศึกษาเรื่อง การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมของชาว
ของในจังหวัดจันทบุรี: กรณีศึกษาเฉพาะชาวของในตำบลตะเคียนทอง กิ่งอำเภอเขาคิชฌกูฏ จังหวัด
จันทบุรี มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมของชาวของ
ในตำบลตะเคียนทอง กิ่งอำเภอเขาคิชฌกูฏ จังหวัดจันทบุรี ศึกษาถึงผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลง
ดังกล่าวและความพึงพอใจของชาวของที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม พบว่า
ผลของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมชาวของมีลักษณะเป็นครอบครัวเดี่ยวมากขึ้น แต่ความสัมพันธ์
ระหว่างสมาชิกในครัวเรือนและสมาชิกในชุมชนยังไม่เปลี่ยนแปลง และผลของการเปลี่ยนแปลง
ทางวัฒนธรรมขั้นตอนและอุปกรณ์ที่ใช้ในประเพณีการแต่งงานมีการเปลี่ยนแปลงไป การเล่นผีหิ้ง
ผีโรง มีผู้เล่นอยู่เป็นส่วนใหญ่ ด้านวิถีการดำเนินชีวิตและความเป็นอยู่ในชีวิตประจำวันมีการ
เปลี่ยนแปลงไปจากสภาพเดิม ชาวของมีความพึงพอใจต่อการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมเพราะทำให้
เกิดความสะดวกสบายในการดำเนินชีวิต ส่วนทางด้านวัฒนธรรมชาวของไม่ต้องการให้เกิดการ
เปลี่ยนแปลง เพราะเขาวงกตชาวของเลือกรับเอาวัฒนธรรมของคนเมืองและของตะวันตกมาใช้มาก
จนเกินไป